

تحلیل مضمون الگوی حکمرانی اقتصادی در نظام سیاسی اسلام مبتنی بر سیاست عِدّه و عُدّه در اندیشه آیت الله محمدعلی شاه آبادی (ره)

دکتر غلامرضا جمشیدیها^۱

سید محمد جواد قربی^۲

چکیده

آیت الله محمدعلی شاه آبادی یکی از فقهای معاصر ایران می باشد که علاوه بر فقه، عرفان و اخلاق نیز در حوزه اقتصاد و اجتماع دارای نظریه های راهبردی منبعث از آموزه های اسلامی بودند که در تقریرات ایشان بخصوص کتاب «شذرات المعارف» بازتاب داشته است. بررسی افکار و اندیشه های ایشان در حوزه اقتصاد نشان می دهد که ایشان توجه ویژه ای به اقتصاد جامعه ی دینی داشتند؛ ایشان ضمن آسیب شناسی اقتصاد دول اسلامی، مترصد ارائه ی راهبردهای حکمرانی اقتصادی برای برون رفت امت اسلامی از وابستگی به کفار و دشمنان اسلام بودند. بنابراین مقاله ی حاضر به مسئله ی الگوی حکمرانی اقتصادی در اندیشه ی آیت الله شاه آبادی خواهد پرداخت. حکمرانی اقتصادی مطلوب براساس تقریرات ایشان، مبتنی بر فعل جمعی و مبتنی بر تأسیس شرکتی براساس قواعد شرعی و علمی است و برای استحکام اقتصادی به فعالیت همگان براساس اخوت و برادری نیاز دارد. لاجرم، جامعه برای این که از اقتصادی توانمند و پویا برخوردار باشد به دو چیز نیاز دارد؛ علم (دانش) و عمل (فعل). با توجه به این مسئله، مقاله ی حاضر به این سؤال پاسخ می دهد که الگوی حکمرانی اقتصادی مبتنی بر سیاست عِدّه و عُدّه در اندیشه آیت الله شاه آبادی (ره) چه می باشد؟ برای پاسخ به این سؤال و تبیین اندیشه ی اقتصادی آیت الله شاه آبادی از روش تحلیل مضمون استفاده می گردد. یافته ها حاکی از آن است که اندیشه ی اقتصادی آیت الله شاه آبادی در قالب دو سیاست ارائه شده است؛ در بعد اول، سیاست عِدّه قرار دارد که ناظر بر نیروی انسانی متحد، همفکر و عمل گرا می باشد و در بعد دوم، سیاست عُدّه می باشد که به معاونات و یاری رسان های اقتصاد در پنج باب زراعت، صناعت، تجارت، ادانه (قرض الحسنه) و اعانت (کمک رسانی و یاری نیازمندان) اشاره دارد.

واژگان کلیدی: آیت الله محمدعلی شاه آبادی، تحلیل مضامین، حکمرانی اقتصادی، سیاست عِدّه، سیاست عُدّه.

۱. استاد علوم اجتماعی اسلامی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران. gjamshidi@ut.ac.ir

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی اسلام (نویسنده مسئول) ghorbi68@yahoo.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

یکی از گام‌های اساسی در تحقق حکمرانی اقتصادی نیز مشاهده ثمرات آن در عرصه‌ی عینیت، ساختارسازی و نهادسازی متناسب با اصول، ارزش‌ها و اقتضانات عینی جامعه است. در واقع، ساختارها و نهادها، حلقه واسط میان نظر و عمل هستند و بدون توجه به آنها، پیاده‌سازی اصول و تغییر عینیت‌ها برای رسیدن به اهداف مدنظر، میسر نیست. یکی از ساختارهای مهم اقتصاد در عصر حاضر، نظام‌های مالی و پولی است. علی‌رغم تلاش‌های بسیار زیادی که توسط اقتصاددانان مسلمان در ساخت نظام اقتصاد اسلامی صورت پذیرفته است، کمتر مقوله‌ی اقتصاد اسلامی را از حیث یک بعد از ابعاد تمدنی حکومت اسلامی مورد توجه قرار داده‌اند و حاصل فعالیت‌ها و پژوهش‌های آنان در عمده‌ی موارد، با بهره‌گیری از یک رویکرد توصیف‌گرایانه، تطهیر مدار و در جهت رفع تناقضات نظام اقتصادی متعارف با احکام و قواعد فقهی اسلام بوده است. مشروعیت فعالیت اقتصادی و نحوه تأمین مالی مردم، نهادهای اقتصادی و دولت در چارچوب‌هایی همچون بانک، بورس اوراق بهادار و نیز بنگاه‌ها و شرکت‌های سرمایه‌گذاری فعلی، بیش از نیم قرن است که از مباحث کلیدی محافل علمی علما، فقها و اقتصاددانان مسلمان شمرده می‌شوند. با این حال، پس از سال‌ها تلاش و کوشش، همچنان شبهاتی چون ربوی بودن نظام بانکی، نحوه‌ی تطبیق قراردادهای اقتصادی با عقود مشروع و جواز با عدم جواز معاملات در صورت استفاده از ابزارهای مالی جدید و نیز چگونگی رفع معضلات نظام مالی متعارف در زمینه ایجاد بحران‌های دوره‌ای و شکنندگی ساختاری، از موارد اختلاف اقتصاددانان مسلمان محسوب می‌شوند. فراتر از آن، مسائلی چون برخورد اسلام با انباشت ثروت و سازگاری عملکرد نهادهای متعارف با عدالت اجتماعی و از همه مهمتر جایگاه نظام اقتصادی در تمدن اسلامی و حکومت اسلامی از مسائلی هستند که در طرح‌ریزی‌ها و نظام‌سازی‌های اقتصاددانان مسلمان بدان‌ها توجه جدی نشده است (رضی، ۱۳۹۴: ۲۰۲-۲۰۱). بنابراین، توجه به داشته‌ها و اندیشه‌های متفکران معاصر در حوزه اقتصاد حائز اهمیت است و می‌تواند الگوهای مطلوبی برای فعالیت‌ها و روندهای مختلف اقتصادی در حوزه‌های خُرد و کلان به جامعه عرضه نمایند.

در این میان، آیت‌الله شاه‌آبادی یکی از اسوه‌های علمی، اخلاقی و عرفانی بزرگ شیعه در قرن حاضر محسوب می‌شود (مروتی، ۱۳۹۹: ۵۲) که افکار متعالی و تقریرات گران‌سنگ ایشان،

ناظر بر فهم عوامل پیدایش انحطاط مسلمین بوده است که در میان مسائل متنوع، به مسئله‌ی اقتصاد توجه ویژه داشتند و نظریه‌ی انحطاط اقتصادی و اجتماعی آیت‌الله شاه‌آبادی نیز «منبعث از مرام اسلام است و نه نگاه به توسعه ممالک غربی» (مهدوی‌زادگان، ۱۳۹۸: ۳۶). با توجه اهمیت اندیشه و عملکرد ایشان در عرصه‌ی اجتماع و اقتصاد، به ابعاد فکری و عملکرد اقتصادی ایشان کمتر توجه شده است (قربی، ۱۳۹۸: ۲۶). بنابراین، تبیین دیدگاه‌های اقتصادی ایشان امری مهم محسوب می‌شود. تقریرات ایشان نشان‌دهنده‌ی اهمیت الگوی حکمرانی در اقتصاد خرد و کلان است و یکی از آفت‌های نظام‌های اقتصادی که موجبات شکست فعالیت‌های اقتصادی را فراهم می‌آورد، بی‌توجهی به سیاست‌های اقتصادی در حوزه‌ی لوازم اقتصادی و نیروی انسانی ماهر است. از آنجایی که الگوی حکمرانی مطلوب اقتصادی در تقریرات و افکار آیت‌الله شاه‌آبادی مبتنی بر دو رویکرد سیاست عدّه و عدّه است، در این مقاله، تلاش می‌شود با کاربردی‌ترین روش تحلیل مضمون، الگوی حکمرانی اقتصادی در تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی مورد بررسی قرار بگیرد.

۲. اهداف و سؤالات پژوهش

از آنجایی که تاکنون هیچ پژوهشی در خصوص الگوی حکمرانی اقتصادی در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی انجام نشده است، در این مقاله نیز، تلاش می‌شود به عنوان هدف اصلی، ترسیم الگوی حکمرانی اقتصادی در اندیشه‌ی ایشان مورد مذاقه قرار بگیرد و اهداف فرعی به قرار زیر خواهند بود؛ شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های حکمرانی اقتصادی در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی، بررسی مفهوم سیاست عدّه در تقریرات ایشان و بررسی مفهوم سیاست عدّه در تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی (ره). با توجه به اهداف ترسیم شده برای این پژوهش، سؤالاتی که به آنها پاسخ داده می‌شود به شرح زیر می‌باشد:

- سیاست عدّه در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به چه معنایی است؟
- سیاست عدّه در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به چه معنایی است؟
- الگوی حکمرانی اقتصادی در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) شامل چه ملاحظات مفهومی و نظری می‌باشد؟

۳. پیشینه پژوهش

نگارندگان مقاله‌ی حاضر در مطالعه‌ای با عنوان «راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمد علی شاه‌آبادی (ره)» (۱۳۹۹) بیان داشته‌اند؛ نظام سیاسی اسلام برای تعالی نیازمند توجه به اقتصاد است و ساختارهای اقتصادی در حکومت باید در برابر آسیب‌ها، تهدیدات و چالش‌ها مستحکم شوند. از این رو، تبیین روندهای استحکام بخشی به نظام اقتصادی در حکومت اسلامی امری راهبردی است و ایشان به عنوان یکی از متفکران اسلامی در قرن اخیر، ایده‌های نوینی در حوزه‌ی الگوی بومی اقتصاد اسلامی ارائه داده است و به همین دلیل، این مقاله تلاش دارد با بهره‌گیری از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای به این سؤال پاسخ دهد؛ راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی کدامند؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که مهمترین تأکید ایشان در کتاب «شذرات المعارف»، توجه به سیاست عدّه و عدّه می‌باشد و در راستای تعالی در این سیاست‌های اقتصادی، وحدت و اخوت دینی لازمه‌ی پیشبرد اهداف اقتصادی است و در عرصه‌ی مالی، شرکت مخمس الگوی مطلوب نظام مالی-اقتصادی برآمده از آموزه‌های اسلامی است. برخی از ملزومات استحکام اقتصادی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی عبارت از؛ تقویت تولید داخلی، تعامل قوای عاقله و عامله، توجه به مقتضیات بومی و دینی در روندهای خرد و کلان اقتصادی، تبلیغ فرهنگ اقتصادی مطلوب، اولویت مصالح جمعی بر مصالح فردی در کنش‌های اقتصادی می‌باشد (جمشیدیها و قربی، ۱۳۹۹: ۷۸).

جمشیدیها و قربی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه‌ی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره)» منتشر شده در فصلنامه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت اشاره می‌کنند؛ آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی یکی از اشخاصی است که بر وجوب تولید امتعه در ممالک اسلامی تأکید زیادی داشته است و در این کتاب به ابعاد مختلف تولید کالای ملی اشاراتی داشته‌اند (جمشیدیها و قربی، ۱۳۹۸: ۹). قربی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «بررسی سیره نظری و عملی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی» در فصلنامه مطالعات تاریخی منتشر ساخته است و در آن مقاله تلاش دارد به این سؤال اصلی پاسخ دهد که فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی چه نمودهای نظری و عملی‌ای داشته است؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که او علاوه بر نظریه‌پردازی در

خصوص مسایل اقتصادی جهان اسلام، در حوزه‌ی عملی نیز فعال بوده و برای برون رفت از تهدیدهایی نظیر ربا و بانکداری غربی به تأسیس جمعیت‌ها و شرکت‌های اقتصادی همت گماشت. شرکت مخمس به عنوان الگوی عملی آیت الله شاه آبادی نمایان‌گر پیوند اندیشه و عمل اقتصادی او است. او در طرح ناحیه‌ی مقدسه اسلام، مسایل اقتصادی را برجسته می‌سازد و الگوی اقتصادی او را می‌توان مبتنی بر مشارکت عمومی و برپایی نهادهای مالی و اقتصادی مبتنی بر احکام اقتصادی اسلام در نظر گرفت (قریمی، ۱۳۹۸: ۲۶).

احمدعلی یوسفی مقاله‌ای ارزشمند با عنوان «تحلیل الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی» نگاشته که می‌توان این مقاله را اولین اقدام تئوریک و آکادمیک برای تبیین الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در نظر گرفت. در این پژوهش تأکید شده: آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی، فقیه، عارف، فیلسوف و استاد اخلاق به مسائل اجتماعی و اقتصادی عصر خود توجه جدی داشت. وی با آسیب‌شناسی دقیق از اوضاع اقتصادی عصر خود نشان داد که علت اصلی مشکل‌های اقتصادی، حاکمیت نظام‌های اقتصادی غربی و شرقی در ایران و دیگر کشورهای اسلامی است. آن‌گاه الگوی اقتصادی جامعی را مبتنی بر مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی آموزه‌های اسلامی و متمایز از الگوهای اقتصادی غربی و شرقی، استخراج و طراحی کرده است. وی در درون الگوی اقتصادی خود زیر نظر حاکمیت اسلامی و ولی فقیه، مدل اجرایی را پیشنهاد می‌دهد که نهادهای مالی، پولی و سرمایه‌ای خاص و متمایز از نهادهای اقتصادی متعارف زمان خود دارد. در تحقیق پیش رو به روش تفسیر متن و تحلیل آن، الگوی اقتصادی مورد نظر آیت‌الله شاه‌آبادی نشان داده می‌شود که از نظر وی راه اصلی برون‌رفت جامعه‌ی اسلامی از مشکل‌های اقتصادی، استخراج و طراحی الگوی اقتصادی به روش تکوین و ابداع است (یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۱۲-۸۷). به همت گروهی از نویسندگان، مجموعه‌ای شامل چندین مقاله تحت عنوان «حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی معرفتی آیت‌الله العظمی محمدعلی شاه‌آبادی (قدس سره)» منتشر شد که وجوه مختلف سیاسی، عرفانی، اخلاقی و... ایشان مورد بررسی قرار گرفت و در برخی از مقالات به صورت گزینشی به برخی از آسیب‌های اقتصادی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی اشاره شده است. به عنوان نمونه، مقاله‌ی «آسیب‌ها و بیماری‌های جوامع اسلامی از دیدگاه حکیم شاه‌آبادی» به بررسی برخی از وجوه اقتصادی اندیشه ایشان به صورت موجز و سطحی پرداخته است (مجموعه نویسندگان، ۱۳۸۶).

حسن مجیدی و همکارانش در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی نسبت سیاست عده و عده بر پایه رویکرد انسان شناختی آیت الله شاه‌آبادی (ره)» که در فصلنامه سیاست اسلامی منتشر شده است به این جمع‌بندی دست یافته‌اند؛ تفاوت مکاتب سیاسی را می‌توان در تعریف آنها از انسان ریشه‌یابی کرد. از این رو، مسئله‌ی این مقاله تبیین رویکرد آیت‌الله شاه‌آبادی به سیاست عده و عده در پرتو نگاه ایشان به انسان است. مرتبط با این حوزه، پژوهش‌های انجام شده یا صرفاً بر بعد عرفانی و فلسفی انسان یا به بحث از سیاست از نگاه ایشان، فارغ از بستر انسان‌شناختی پرداخته‌اند. پس پرسش اصلی مقاله، این است که نسبت سیاست عده و عده با رویکرد انسان‌شناختی در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی چیست؟ برای این منظور، این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی به استفاده از روش اسنادی و با تکنیک کتابخانه‌ای در گردآوری اطلاعات اقدام کرده است که با بهره‌گیری از مبانی مفهومی، اقدام به تعریف انسان از نگاه آیت‌الله شاه‌آبادی با تفکیک طبیعت و فطرت کرده، سپس نقش انسان را در تشکیل جامعه تحلیل کرده است. در ادامه، با تأکید بر اینکه احکام طبیعت باید پیر و احکام فطرت باشند، سیاست عده و عده در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی را تشریح می‌کند و در نهایت، سیاست‌های کلی مستخرج از نسبت اصول فطری سیاست عده با لوازم طبیعت انسان از نگاه سیاست عده به دست می‌آید (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۴). سیدمحمدرضای رضی بهابادی پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش را با عنوان نظریه‌های اقتصادی-سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به بررسی وجوه سیاسی و اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی و ارتباط این دو بعد سیاست و اقتصاد در اندیشه ایشان می‌پردازد و شمای کلی اندیشه متعالی ایشان را نشان می‌دهد (رضی بهابادی، ۱۳۸۹).

جدول ۱. بررسی پیشینه پژوهش در خصوص اندیشه‌های اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی

ردیف	پژوهشگر / پژوهشگران	عنوان	محل نشر	موضوع
۱	غلامرضا جمشیدیها و سیدمحمدجواد قربی	راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمد علی شاه‌آبادی (ره)	فصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی	ملزومات اقتصاد قوی در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی
۲	غلامرضا جمشیدیها و سیدمحمدجواد قربی	تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه‌ی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره)	فصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی	بررسی مسائل تولید ملی در اندیشه و تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی

۳	سید محمدجواد قریبی	بررسی سیره نظری و عملی آیت الله محمدعلی شاه آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی	فصلنامه مطالعات تاریخی	بررسی اقدامات آیت الله شاه آبادی در حوزه نظر و عمل
۴	احمدعلی یوسفی	تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی	فصلنامه اقتصاد اسلامی	ارائه نمای کلی اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی
۵	مجموعه نویسندگان	حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی معرفتی آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی	انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	بررسی افکار و اندیشه های آیت الله شاه آبادی در حوزه اقتصاد، سیاست، فقه و عرفان
۶	حسن مجیدی و همکاران	بررسی نسبت سیاست عده و عده برپایه رویکرد انسان شناختی آیت الله شاه آبادی (ره)	فصلنامه سیاست اسلامی	تبیین سیاست های کلی مستخرج از نسبت اصول فطری سیاست عده با لوازم طبیعت انسان از نگاه سیاست عده
۷	سید محمدرضا رضی	شذرات المعارف: الگوی اقتصاد مقاومتی در نگاه آیت الله شاه آبادی	در کتاب پدافند اقتصادی - انتشارات سازمان پدافند غیرعامل	تبیین مؤلفه های اقتصاد مقاومتی براساس تقریرات آیت الله شاه آبادی در شذرات المعارف
۸	سید محمدرضا رضی بهابادی	نظریه های اقتصادی - سیاسی آیت الله شاه آبادی (ره)	پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع)	تبیین نظری و مفهومی اندیشه های اقتصادی و سیاسی آیت الله شاه آبادی

بعد از بررسی منابع فوق، باید اشاره شود که تاکنون پژوهشی در خصوص تحلیل مضمون الگوی حکمرانی اقتصادی در نظام اسلامی مبتنی بر اندیشه‌ی آیت الله شاه آبادی انجام نشده است و در عین حال، تحلیل مضامین و ارائه الگوی شماتیک اندیشه‌های اقتصادی ایشان تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. نقطه‌ی برجستگی پژوهش حاضر، تبیین الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی مبتنی بر رویکرد دو وجهی سیاست عده و عده است که در اندیشه‌ی اقتصادی و سیاسی ایشان، دارای جایگاه والایی بوده و درک ملزومات سیاسی و اقتصادی نظام اسلامی نیازمند درک این دوگونه سیاست است که پژوهش‌های انجام شده در اندیشه‌ی آیت الله شاه آبادی کمتر به آن پرداخته‌اند و البته در حوزه‌ی مسائل خرد و کلان اقتصاد در تقریرات ایشان، هیچ پژوهشی انجام نشده است.

۴. ملاحظات مفهومی و نظری

- حکمرانی اقتصادی

حکمرانی مطلوب دارای شاخص‌هایی است که می‌تواند موجبات توسعه‌ی اقتصادی را فراهم آورد. بهبود شاخص‌های حکمرانی می‌تواند، اثرات معناداری بر ارتقاء شاخص‌های توسعه از قبیل درآمد سرانه بالاتر، امید به زندگی بالاتر، ارتقاء سطح بهداشت و سلامت، گسترش فناوری اطلاعات در جامعه، آموزش عمومی و تخصصی مطلوب‌تر، نرخ باروری کمتر زنان، نرخ مرگ و میر کمتر کودکان، نرخ بیکاری پایین‌تر و افزایش رفاه اجتماعی داشته باشد (جوادی ارجمند و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۵). کارآیی نظام حکمرانی اقتصادی را می‌توان با سه معیار سنجید؛ اینکه بتواند یک سیاست درست را از بین مجموعه سیاست‌ها انتخاب کند، آن را به مرحله‌ی اجرا برساند و در آخر بتواند آن را به شکل صحیح و کامل اجرایی کند (ناظران، ۱۳۹۹: ۶).

حکمرانی اقتصادی^۱ عبارت است از سیستمی از نهادها، فرآیندها و رویه‌هایی که برای تحقق اهداف اقتصادی یک جامعه استقرار می‌یابد. حکمرانی اقتصادی، در واقع ماهیت و عملکرد مدیریت اقتصادی یک کشور را مشخص می‌کند. هنگامی که کشوری با بحران‌های اقتصادی نظیر افزایش تورم و بیکاری مواجه می‌شود، نشان‌دهنده‌ی این است که نظام حکمرانی به طور اعم یا حکمرانی اقتصادی به طور اخص، دارای اشکال است و باید تغییرات و اصلاحاتی در آنها صورت بگیرد. حکمرانی اقتصادی شامل دو حوزه‌ی وسیع سیاست‌گذاری اقتصادی؛ یعنی مدیریت اقتصاد کلان (مثل سیاست‌های پولی و مالی) و نیز مدیریت اقتصاد خرد (مثل مراحل صدور مجوز کسب و کار برای فعالان اقتصادی و تضمین اجرای قراردادها) است. حکمرانی اقتصادی شامل حمایت از حقوق مالکیت، تدارک اقدام جمعی مناسب (متشکل از بخش عمومی، بخش خصوصی و جامعه مدنی) برای ایجاد زیرساخت‌های فیزیکی و سازمانی در جهت رشد و توسعه اقتصادی جامعه است. این مجموعه از فعالیت‌ها توسط نهادهای رسمی و غیررسمی انجام می‌شود و حکمرانی اقتصادی باید اصلاحات نهادی و انتقال از مجموعه‌ای از نهادها به مجموعه دیگر، برای عملکرد بهتر را بررسی و مقایسه کند (روشن، ۱۴۰۰).

حکمرانی اقتصادی، زیرمجموعه‌ای از کلیت یک کشور محسوب می‌شود. حکمرانی اقتصادی

خوب در اقتصادهایی وجود دارد که نهادهای بخش عمومی و بخش دولتی، ظرفیت مدیریت منابع به صورت کارا، قاعده‌مند شده، قابل اجراء و تقویت‌کننده مقررات و سیاست‌های سالم را دارا هستند. این نهادها، مورد پایش بی‌طرفانه قرار می‌گیرند و مسئول اقدامات خود هستند و قوانین تعاملات اقتصادی را رعایت می‌کنند و فعالیت‌های اقتصادی به دور از فساد و سایر فعالیت‌های کاهنده اعتماد عمومی صورت می‌گیرد. حکمرانی اقتصادی خوب مبتنی بر یک ساختار دموکراتیک و مردمسالارانه است. همچنین، یکی از اصول حکمرانی خوب اقتصادی، عدم تمرکز است و یکی از مظاهر حکمرانی اقتصادی خوب، این است که بانک مرکزی کشور دارای استقلال و اقتدار زیادی برای اجرای سیاست‌های پولی باشد (روشن، ۱۴۰۰).

- سیاست عده و عده

سیاست اقتصادی الهیه و مبتنی بر احکام اسلامی از لوازم اقتصاد ناحیه‌ی مقدسه اسلامی است و همانگونه که در شذرات المعارف اشاره شده است؛ «تشریح احکام الهیه چون از جهت مصالح و مفاسد واقعیه است قوانین اسلام خواهد بود و چون تدبیر در جریان همان مصالح و عدم ظهور همان مفاسد بوده باشد سیاست الهیه است و گاهی که مصلحت در نفس احکام بوده باشد حقیقتاً تدبیر در اجراء حکم مولویت و لزوم انقیاد برای او است و لذا این قسمت از احکام نیز سیاست الهیه است برای ترقیات عباد» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳)، این سیاست اقتصادی مبتنی بر جلوگیری از منهیات (امور نهی شده) می‌باشد. از این رو، اگر سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر تدابیر الهی و قوانین شرعی باشد، بسترهای پیشرفت و توسعه جامعه را فراهم آورد و حتی منجر به تولیداتی مشروع، طیب و طاهر خواهد شد.

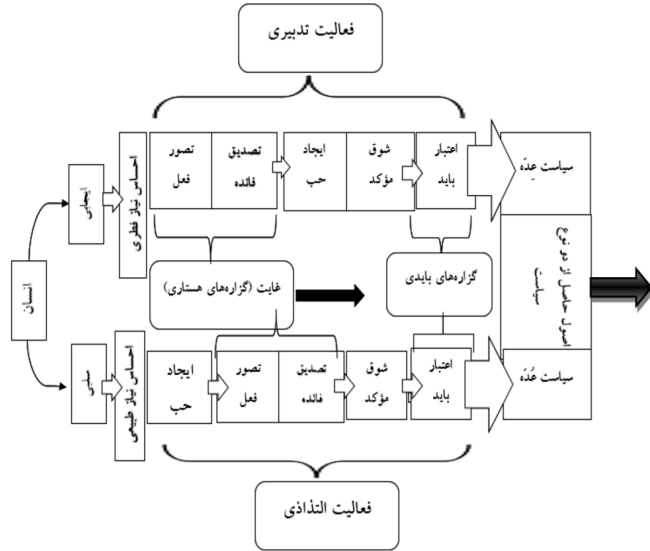
در مسیر سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر آموزه‌های دینی، رشد و بالندگی اقتصاد، آزادی و استقلال مملکت، در گرو اقتدار اقتصادی است و تحصیل قدرت اقتصادی متوقف بر تعامل و همکاری جامعه همگرا است. لذا آیت‌الله شاه آبادی تحصیل عده و امکانات مالی را یکی از سیاست‌های اسلامی برشمرده و با استفاده از آیه‌ی دوم سوره‌ی مبارکه مائده، اساس و مهترین شاخص اقتدار اقتصادی را تعاون و همکاری می‌داند و اصول معاونات را در پنج اصل؛ توسعه‌ی کشاورزی، صنعت، تجارت، وام قرض الحسنه و اعانه (کمک دادن به فقراء و ضعفا) خلاصه نموده است. شاه آبادی در ذیل مباحث دین سیاسی اذعان می‌دارد؛ «اعظم سیاست برای نیل به

مقاصد عالیّه دو تدبیر است: یکی تحصیل عده و دیگری تهیه عده و چون مقصد راجع به نوع بوده باشد تحصیل عده مقدم است بر عده ولی در صورتی که مقصد راجع به شخص بوده باشد البته عده مقدم است بر زیرا که به عده احداث داعی شود در دیگران و به اطراف مقصد شخص متوجه شوند و الا عده حاصل نخواهد شد. البته در این مقام، سیاست عده مقدم است بر سیاست عده و بالجمله کلام در دو مقام است اول در سیاست عده. معرفه لاعدّه الا بالاخوه؛ زیرا که عدد اگر چه فوق حد نهایت بوده باشد ولی مادامی که مرتبط نشود بخیط اخوت، در حکم غیریت و مبانیت است و البته جهات مابینه موثر در یک جهت و محصل یک مقصد نخواهد بود». سیاست عده در شذرات المعارف مبتنی بر نیروی انسانی متحد و همفکر می باشد. بنابراین، سیاست عده در رفتار اقتصادی ناظر بر ایجاد فرصت شغلی و لوازم آن برای نیروهای انسانی در جامعه اسلامی خواهد بود. به اعتقاد آیت الله شاه آبادی، «تعیین مشاغل مشروعه برای افراد بیکار جمعیت و تمهید وسائل اعانت^۱» باید در دستور کار دولت اسلامی قرار بگیرد. بعد از اینکه فرصت شغلی برای افراد جویای کار ایجاد شد، این جمعیت اقتصادی باید با یکدیگر همدل، متحد، هم فکر، هم عقیده و کوشا باشند و از اجتماع این ویژگی ها در جمعیت، اقتصاد مملکت اسلامی ترمیم و ترقی می یابد. پس، اقتصاد زمانی رشد می یابد که نیروی انسانی فعال با یکدیگر وحدت و اخوت دینی هم داشته باشند و در راستای هدف واحد، تلاش مشترک داشته باشند. سیاست عده تاکید بر اقدام و کنش جمعی تولیدگران اقتصادی به سوی اهداف متعالی دارد و ویژگی بارز این جمعیت اقتصادی؛ وفاق، یگانگی، تواضع و جوانمردی است. شاه آبادی برای سیات عده، معاونات (اصول یاری گر و همراهی کننده) را در نظر گرفته است که در پنج بعد تقسیم شده اند؛ توسعه ی باب زراعت، گشودن ابواب صناعت، رشد تجارت مشروع، باب ادانه، باب اعانت و مساعدت نمودن ضعیفاء (جمشیدیها و قربی، ۱۳۹۹: ۸۹-۸۷). آیت الله شاه آبادی توضیح می دهد که بشر برای رشد و تعالی به جای احکام مادی گرایانه نیز به عقاید عقلی و دینی نیاز دارد. از این رو، بحث «حاجت به دین» را امری فطری می داند که می تواند از روند نابودی و فنا ی محتاج (بشر نیازمند) جلوگیری نماید.

با اشاره به دو عامل نیاز و غایت رافع نیاز است که می توان به بررسی سیاست عده و عده در

۱. اعانت: یاری گری و استعانت و مدد و نصرت و یاری و امداد و کمک و شفقت و مهربانی و دستگیری و حمایت

تدبیر نیازها و مصالح نوعیت افراد جامعه پرداخت. فعالیت تدبیری، ریشه در گرایش‌های متعالی انسان دارد که در ادبیات آیت‌الله شاه‌آبادی حاصل نگاه ایجابی به انسان است. در این دسته از فعالیت‌ها، انسان با کمک قوه‌ی تدبیر ضمن مصلحت‌اندیشی دوراندیشانه، اعتبار باید و نباید می‌کند. درحالی‌که در فعالیت‌های التذادی، انسان به نیازهایی با گرایش‌های شدیدتر اولیه پاسخ می‌دهد. گرایش‌های التذادی از آن جهت که ریشه در طبیعت و غریزه دارند، مرحله‌ی ایجاد حبّ مقدم بر تصور فعل و تصدیق به فایده قرار می‌گیرد. در نتیجه رفع این نیازهای طبیعی به نسبت از یک اولویت برخوردار است. با این حال، این اولویت مطلق نیست، معیار کنش‌های انسان هم نیست، بلکه انسان با کمک گرفتن از قوه‌ی تدبیر خود و ایجاد ربط و نسبت بین نیازها و گرایش‌های مادی و فطری می‌تواند، خود را به یک تعادل برساند (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۲۳-۳۲۱).

شکل ۱. الگوی سیاست عدّه و عدّه مبتنی بر نیاز و رفع نیاز انسانی در اندیشه آیت‌الله شاه آبادی (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۲۳)

۵. روش پژوهش

از تحلیل مضمون می‌توان، برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد. تحلیل قالب مضامین و تحلیل شبکه‌ی مضامین نیز از ابزارهایی هستند که معمولاً در تحلیل مضمون به کار می‌روند (عابدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۱). به عبارتی، تحلیل مضمون روشی برای تعیین، تحلیل

و بیان الگوهای موجود درون داده‌ها است. این روش، داده‌ها را سازماندهی و با جزئیات توصیف می‌کند، اما می‌تواند از این فراتر رفته و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر نماید (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۸۹). پژوهشگر در تحلیل مضمون، پیش از رمزگذاری باید واحدهای آن را تعیین کند، واحد ثبت «کلمه» است و واحد فحوا «جمله یا پاراگراف» (موسوی نسب کرمانی، ۱۳۸۴: ۹۲-۷۹). مراحل انجام این پژوهش براساس تحلیل مضامین تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی به قرار زیر است؛ مرحله اول) تحویل متن و کدگذاری، مرحله دوم) تبدیل مضامین پایه به مضامین فراگیر، مرحله سوم) ترسیم شبکه مضامین، مرحله پنجم) توصیف مضامین.

۶. یافته‌های پژوهش

در بخش یافته‌های پژوهش نیز قبل از پاسخ تحلیلی به سؤالات پژوهش، مراحل سه‌گانه تحلیل مضمون انجام می‌شود. در گام اول، تحویل متن و کدگذاری اولیه انجام می‌شود و بعد از استخراج کدهای اولیه، تبدیل مضامین پایه به مضامین فراگیر انجام می‌شود که از طریق مضامین فراگیر، بسترهای اقتباس مؤلفه‌های لازم برای تبیین الگوی حکمرانی فراهم می‌شود و در مرحله‌ی بعد، الگوی مربوطه در تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی ارائه می‌شود. بعد از انجام مراحل سه‌گانه فوق، به سؤالات اصلی مقاله در حوزه‌ی معناکاوی سیاست عده، معناکاوی سیاست عده و ملاحظیات نظری و مفهومی حکمرانی اقتصادی مبتنی بر دو سیاست مطروحه بالا در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه‌آبادی خواهیم پرداخت.

۶-۱. تحویل متن و کدگذاری اولیه

در این بخش، مضامین پایه از تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی در خصوص حکمرانی اقتصادی استخراج می‌شوند. پاسخ به سؤالات مطرح شده در این پژوهش مبتنی بر تحلیل مضامین اقتصادی در تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی، نیازمند استخراج کدهای مربوط به مسائل اقتصادی در تقریرات آیت‌الله شاه‌آبادی است که در جدول شماره ۲ انجام شده است.

جدول ۲. تبدیل متن به مضامین پایه‌ای

ردیف	متن	مضمون پایه‌ای
۱	«تشریح احکام الهیه چون از جهت مصالح و مفاسد واقعیه است قوانین اسلام خواهد بود و چون تدبیر در جریان همان مصالح و عدم ظهور همان مفاسد بوده باشد سیاسات الهیه است و گاهی که مصلحت در نفس احکام بوده باشد حقیقتاً تدبیر در اجراء حکم مولویت و لزوم انقیاد برای او است و لذا این قسمت از احکام نیز سیاسات الهیه است برای ترقیات عباد»	سیاست الهی در راستای ترقی و پیشرفت بندگان است. سیاستی که منبعث از احکام الهی باشد برای تحقق مصالح جمعی مناسب است. سیاست الهی مخالف مفاسد در اجتماع است. اجرای احکام الهی و سیاست مصلحت‌گرا عامل تعالی اجتماع خواهد بود.
۲	«حدود و دیات را که سیاسات اسلام گویند از جهت آن است که آنها تدابیر الهیه‌اند برای جلوگیری از منهیات و پیشرفت اوامر»	سیاست اقتصادی مطلوب، مترصد جلوگیری از امور نهی شده در احکام اقتصادی اسلام است. سیاست الهی در نظام دینی مترصد پیشرفت در امور مختلف جامعه و حکومت است.
۳	«اعظم سیاسات برای نیل به مقاصد عالیه دو تدبیر است: یکی تحصیل عده و دیگری تهیه عده و چون مقصد راجع به نوع بوده باشد تحصیل عده مقدم است بر عده ولی در صورتی که مقصد راجع به شخص بوده باشد البته عده مقدم است بر زیرا که به عده احداث داعی شود در دیگران و به اطراف مقصد شخص متوجه شوند و الا عده حاصل نخواهد شد. البته در این مقام، سیاست عده مقدم است بر سیاست عده. معرفه لاعده الا بالاخوه؛ زیرا که عدد اگر چه فوق حد نهایت بوده باشد ولی مادامی که مرتبط نشود بخیط اخوت، در حکم غیریت و مبانیت است و البته جهات مباینه مؤثر در یک جهت و محصل یک مقصد نخواهد بود؛ چنانچه دانه‌های تنسیخ مادامی که به واسطه خیطی منتظم نشود حرکت هیچ کدام باعث حرکت دیگری نگردد و لسی بعد از انتظام آنها به سبب خیطی، جنبش هر یک موجب جنبش دیگران خواهد شد و لذا پیغمبر اکرم (ص) در صدر اسلام با ارتباط کثیری به مقام مقدسش به ایمان و اسلام ممکن نشد که از وجود آنها استفاده بفرماید برای بسط مقصد اسلام مگر به احداث از خیط عرضی اخوت که آن کثرت را به وحدت آورد، چنانچه از خیط طولی نساج نمی توان استفاده نمود که لباس عزت یا ساتر عورت بوده باشد مگر با احداث خیط عرضیه؛ و از اینجا معلوم شد که اخوت از احکام سیاسیه الهیه است برای اجرای مقاصد اسلامیه.»	برای تحقق اهداف و مقاصد ترسیم شده‌ی اقتصادی و اجتماعی به تأمین عده و عده نیاز است. سیاست عده ناظر بر اخوت و برادری است. سیاست عده (نیروی انسانی متحد) لازمه‌ی تعالی فعالیت‌های جمعی است. بدون وحدت و یکدستی نیروی انسانی نمی توان انتظار حرکت پیوسته‌ی اقتصادی را داشت. برای توسعه و تقویت احکام اقتصادی اسلام در جامعه به اخوت و همراهی نیاز است. عزت اقتصادی و اجتماعی به اخوت بستگی دارد. برای اجرای مقاصد متعالی اسلام در حوزه‌ی اقتصاد به اخوت نیاز است. برادری و اتحاد از احکام سیاست الهیه است.
۴	«تعیین مشاغل مشروعه برای افراد بیکار جمعیت و تمهید وسائل اعانت»	برای جمعیت انسانی بیکار باید مشاغل مفید و مشروع فراهم آورد. برای استفاده از نیروی انسانی بیکار، لازم است اسباب کمک‌رسانی مالی برای آنها فراهم شود.

۵	«از سیاست اسلامی، تحصیل عده است، و این حکم نیز از احکام سیاسیة قرآن است که برای جریان اقسام بر و تقوی تأسیس فرموده است.»	کسب عده و امکانات از امور مهم سیاست اسلامی است. براساس احکام قرآن کریم، باید لوازم کسب و کار فراهم شود.
۶	«باب زراعت؛ اعداد مواد قابل، و آن عبارت است از فتح باب زراعت و توسعه آن، زیرا که اولین امر در ایجاد مایحتاج اولیه و تحقق ثروت، همین اساس است؛ بلکه اقبال به این اساس، فطری و طبیعی بشر است... خصوصاً در مملکت ایران که اجزانش بسیار است، تا آنکه در سایه این ارتباط، تحصیل معاش حلال و تسهیل آن نموده، مرفه الحال به قسمت دیگر که امر راجع به معاد است نائل شویم و البته متدین، یک قسمت عمده جدیت آن باید در تنظیم این امر مهم بوده باشد.»	توجه به کشاورزی و توسعه‌ی امر زراعت، امری راهبردی است. برای تولید ثروت به توسعه‌ی کشاورزی نیاز است. زراعت برای تأمین نیازهای اولیه اجتماع ضروری است. زراعت و توجه به آن براساس فطرت بشری است. زراعت باید مبتنی بر فعالیت‌های حلال باشد و از فعل حرام دوری نماید. از طریق زراعت می‌توان به توسعه‌ی فعالیت اقتصادی مشروع در جامعه ایران دست یافت.
۷	«دوم از اصول معاونات، اظهار کمال موجود است و آن عبارت است از گشودن ابواب صنعت، و این بالطبع متاخر است از مرحله اولی. زیرا مادامی که انسان رفع احتلال در امر معاش آن نشود و دماغش از سختی تحصیل آن فارغ نگردد متوجه کمال نخواهد شد و از این راه است که مُدَلِّسین دنیا از طریق اختلال معاض دیگران، تحصیل مقاصد خود نموده و بالجمله معلوم است که بعد از توسعه باب زراعت، دو حاجت بزرگ بشر که مأکول و ملبوس بوده باشد، در نهایت سهولت اداره خواهد شد و رفع احتلال از دماغ او نموده، اشتغال به صنایع و کمالات می‌نماید.»	یکی از ملزومات سیاست عده، توجه به صناعت است. مقوله‌ی کشاورزی و زراعت مقدم بر صنعت‌گری است. توجه به مسئله‌ی کشاورزی عامل جلوگیری از اختلال در وضعیت معاش اجتماع می‌شود. توسعه‌ی بخش صنایع به تقویت پایه‌های زراعت بستگی دارد. توجه به کشاورزی و صنعت عامل رفع نیازهای جامعه می‌شود. توسعه‌ی کشاورزی و بخش صنعت به بهبود مدیریت حکومت و اجتماع کمک می‌نماید. توسعه صنایع منجر به کامل تر شدن جامعه می‌شود.
۸	«تدبیر در جریان تجارت...»	باید به مسئله‌ی تجارت توجه داشت و امر اقتصاد مبتنی بر تدبیر و عقلانیت باشد.
۹	«سوم از اصول معاونات، باب تجارت است؛ و این متاخر است از هر یک از آن دو، زیرا که تجارت، فرع داشتن و زیاد بودن از حاجت است به سبب زراعت و صناعت، و چون آن دو ناقص بلکه بایش مسدود است لذا نوع اهل ایران حمال آلات و ادوات اجانب شده اند... کاش تجار ما، حمال آنها بودند در امور صالحه، بین تجارت آلات لهو و لعب و عروسک و مشروب و غیرها می‌نمایند که موجب هزاران بیچارگی شده و خواهد شد.»	اصل تجارت در الگوی اقتصاد اسلامی، بعد از مسئله زراعت و صناعت قرار دارد. توسعه‌ی باب تجارت گواهی بر مازاد محصولات است. تقویت تجارت نشان‌دهنده‌ی توسعه و جایگاه مناسب زراعت و صناعت داخلی است. ضعیف بودن زراعت و صناعت عامل سستی و ضعف در باب تجارت خواهد بود. بی توجهی به واردات و تجارت ناقص عامل بیچارگی ملت و جامعه خواهد بود.
۱۰	«ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض الحسنه...»	برای تعالی فعالیت اقتصادی لازم است قرض الحسنه ترویج شود.

<p>تقریب بخش ادانه (قرض الحسنه) از ملزومات هر اقتصاد و اجتماع موفق است.</p>	<p>«چهارم از اصول معاونات، باب ادانه است که البته هر کسی در عالم محتاج به آن است حتی الاغنیاء، و این امر بطوری که موجب اختلال معاش و معاد مسلمین است، دشمنان یا جاهلان اداره نموده اند و البته باید این مطلب از اهم مقاصد مسلمین بوده باشد و آیه شریفه «فَأَذْنُوا بِحَرْبِ قَبْلِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» را منظور داشته و این ذلت قرض تنزیلی که هر روز عده کثیری از اغنیاء را به محفل فقرا می فرستند، تا آنکه کار به جانی خواهد رسید که دیگر بالمره طریق آن مسدود خواهد شد، مبدل به عزم قرض الحسن فرمائید.»</p>	۱۱
<p>همگان به کمک و مساعدت مالی نیازمند هستند و از مقاصد مهم مسلمانان، توسعه قرض الحسنه است.</p> <p>سبیره‌ی معصومین (ع) گواهی بر توجه اغنیاء و حاکمان به وضعیّت مالی فقرا است و همین توجه منجر به توسعه‌ی قرض الحسنه شده است.</p>	<p>«پنجم از اصول معاونات، باب اعانت است، که بعد از تسلّم وجود ضعفاء علی سبیل اللزوم، به حکم غیرت و رأفت که فطری بشر است، فضلاً عن حکم العقل و الشریعه. بایستی آنها را اداره و اعاشه نمود، خصوصاً هرگاه حفظ ناموس دین و ناموس عرض و غیرهما متوقف بر آن بوده باشد و چون ضعفاء را مساعدت ننمایی، البته از فوائد وجود آنها محروم مانی، و اعداء از آنها استفاده خواهند نمود. نظر کن به اعانات خارجه که به اقسام مختلفه، از احداث مریض خانه و مدارس و مدارس و اعانت دیگر، عده‌ایی از جهال و نادانان را متوجه خود ساخته‌اند و همه قسم از وجود آنها استفاده می‌کنند.»</p>	۱۲
<p>باب اعانت و کمک رسانی به مردم از ملزومات سیاست عده می‌باشد.</p> <p>کمک به دیگران در امور اقتصادی مبتنی بر اصولی نظیر رأفت، غیرت، عقلانیت و شریعت است.</p> <p>باید مردم ضعیف را اعاشه و مساعدت مالی کرد.</p> <p>کمک به مستمندان در نظام اسلامی امری شرعی و عقلی است.</p> <p>کمک‌های کشورهای خارجی به یک جامعه یک تهدید است که برآمده از جهل و نادانی مدیران و مردم است.</p>	<p>«از تصدیر آیه شریفه بقوله تعالی: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» و تذلیل آن بقوله تعالی: «وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» چنین مستفاد می‌شود که خداوند عالم قرآن مجید را که حبل الله است از عرش الرحمن نازل فرموده بر عرش اخوت انسان تا فهمیده شود که مستقر قرآن و نوامیس الهیه جامعه اخوت مسلمین است و البته نمی‌توان قرآن عظیم را بانفرد نگهداری نمود بلکه باید با ابادی متحده جامعه اخوت انسانیت آنرا مانند تاج کرامت بر سر نهاد تا مایه افتخار دنیا و آخرت گردد. چون هر عرشی و تختی مشتمل بر چهار گوشه و زاویه می‌باشد و هر زاویه بر رکن و قائمه‌ای مستقر است پس گوئیم عرش اخوت مشتمل است بر زوایای چهارگانه انس و کمال و عزت و عون که امهات نوامیس عالم بشریت می‌باشند و به حسب معاش و معاد و از این جهت در فطرت، محبوب و حفظش لازم؛ یعنی انسان انس طلب، کمال خواه، عزت پسند، و عون جوی تحمل قرآن نموده که به توسط آن مقاصد چهارگانه خود را اداره نماید تا به سعادت دنیوی و اخروی نائل گردد. هر زاویه بر قائمه استناد خواهد داشت که ارکان اخوت بوده باشد و آنها عبارت است از اخلاق چهارگانه؛ اول: وفاق و یک رویی؛ دوم: اتحاد و یگانگی؛ سوم: تواضع و فروتنی؛ چهارم: فتوت و جوانمردی.»</p>	۱۳
<p>جمعیت انسانی باید متفق بوده و از اختلاف دوری نمایند.</p> <p>جمعیت اخوان لازمه‌ی تعالی جامعه اسلامی است.</p> <p>کسب معاش، امری فطری است.</p> <p>سعادت دنیوی و اخروی در گرو اجرایی کردن فرامین قرآن کریم است.</p> <p>کنش اقتصادی مسلمین، مبتنی بر عون جویی، عزت گرایی، کمال طلبی و انس می‌باشد.</p> <p>ارکان اخوت در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی عبارت از: وفاق، یگانگی، تواضع و جوانمردی است.</p>		

<p>یگانگی و اتحاد نشانه‌ی کمال انسانی در اجتماع است.</p> <p>امت اسلامی باید مترصد نواقع یکدیگر و یاری‌رسان یکدیگر در تحقق کمال باشند.</p>	<p>۱۴</p> <p>«چون ناموس کمال بر قائمه یگانگی و اتحاد استناد دارد لذا مدح آن آیه و روایه بسیار است. کما افادالمعصوم فی شرایط الاخوه: ان بری زینک زینه و شینک شینه؛ یعنی برادر کسی است که زینت تورا زینت خود بداند و زشستی تورا زشتی خود بشمارد و معلوم است چنین حالی حاصل نشود مگر با اتحاد و یگانگی پس کوشش کند در رفع نقص و ایجاد کمال در تو.»</p>
<p>مودت و دوستی، لازمه‌ی اخوت در اجتماع است و مانع تضییع حقوق افراد می‌شود.</p>	<p>۱۵</p> <p>«از جمله شرائط اخوت، حفظ مودت است، چه ممکن است وارد شود بر دوست، امری که موجب اعراض شود ولی ثبات قدم در اخوت مطلوب است و بعبارۀ آخری، حفظ خلت و مودت از ضعف نفس و خفت و جبانست که موجب خیانت است، و بالجمله حفظ خلت ملازم با اغماض است، چنانچه عکس آن موجب اعراض و مرغوب عنه است.»</p>
<p>شرکت مخمس برآمده از اجتماع است و مانع خیانت مالی افراد و گروه می‌شود.</p> <p>شرکت‌های انفرادی مالی و تجاری، قابلیت فساد دارند ولی الگوی شرکت مخمس مترصد احقاق حقوق ملت است.</p>	<p>۱۶</p> <p>«اعتبار این شرکت آن است که از ناحیه اجتماع تأسیس شده و شرکت‌هایی که منجر به خیانت و تضییع حقوق شده از جهت انفراد بوده، حتی آن که بانک که اعظم شرکت‌ها و تجارت‌های دنیا است چون مبنی بر انفراد نسیت به ایرانی‌ها است قابل فساد می‌باشد.»</p>
<p>تحصیل مقاصد عالی اقتصادی، نیازمند تأسیس شرکت مخمس است.</p> <p>شرکت مخمس توسط رهبران دینی هدایت می‌شود.</p>	<p>۱۷</p> <p>«طریق نبل به این مقاصد عظمی، تأسیس شرکت مخمس است به این که حضرات آقایان مرتبطن (ناحیه مقدسه)، یک قسمتی از مال خود را در شرکت مزبور گذارده تا بعد از مخارج شرکت، منافع آن را تخمیس نمایند.»</p>
<p>رئیس ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام که بر فعالیت‌های اقتصادی هم نظارت دارد، مجتهد و عادل است.</p>	<p>۱۸</p> <p>«... رئیس ناحیه مقدسه اسلام در عهده عصری باید مجتهد عادل بوده باشد، به تصدیق اعل خیره...»</p>
<p>رهبر دینی ناظر بر فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه‌ی دینی است.</p>	<p>۱۹</p> <p>«طبقه اولی، رعا^۱ اسلام و آنها قاطبه مجتهدین عدول می‌باشند که در هر کجا هستند، اینها رؤسای ناظره جامعه ناحیه مقدسه اسلامند.»</p>
<p>دست‌یابی به استقلال اقتصادی به علم نیاز دارد.</p> <p>وابستگی اقتصادی و نابودی بخش‌های مختلف اقتصاد و اجتماع ناشی از جهل است.</p>	<p>۲۰</p> <p>«علم و جهل، ملاک استقلال و استظلال^۲ است.»</p>

۱. رهبری یا ولایت امر یک قوم یا جامعه.

۲. به سوی سایه رفتن

۲۱	«بدان که انسان علاوه بر آنکه عاشق کمال است در معاش و معاد محتاج به علم و عمل است و لذا مورد عنایت قوه عاقله و عامله شده حتی آن که امتناع تعیش طفل بدون علم و عمل امتصاص و ازدرد الاقلیلا فضلاً عن التولید و التوالد ما را ارشاد می فرماید به کمالات و عملیات صنایع و معلوم می نماید که اختلال در امر معاش از جهت فقدان کمال علم و عمل صنایع می باشد و معلوم است این معیشت فعلی که از رشحات معیشت دشمن است البته باقی نخواهد ماند و محکوم خواهیم شد به انعدام؛ بلکه کمال علم و عمل دشمن و قوت حیات او و تدبیر در جریان تجارتش موجب تعطیل قوای عامله و نقص در ما شده، علماً و عملاً نظیر قوت حیات ذابح که مذبوح را به آن مقام رسانیده و با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است و جست و خیزی می نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت.»
۲۲	«بدان که انسان چون حس حاجت می کند در صدد موجبات رفع آن برآید و تمام تنظیمات عالم و صنایع مستعدّه خصوصاً از خارجه که محیرالقول ایرانی هاست از روی حس حاجت بوده و خواهد بود بلکه حیوانات چون این شعور به حاجت در آنها فی الجمله هست به مقدار آن در صدد رفع آن می باشند چنانچه دسته های طیور و گله های وحوش در زمستان از سردسیر به گرمسیر و در تابستان به عکس زمستان و هکذا قراول های آهوان و انتظامات زنبور عسل و غیرهما دلیل حس حاجت است در آنها.»
۲۳	«تدبیر در جریان مصالح نوعیه و منع از تحقق مفاسد آنها...» برای تأمین مصالح جمععی، باید تدبیر و منطق را در نظر داشت. باید از طریق تدبیر و دانش لازم، مانع مفاسد مختلف شد.
۲۴	«العجب کل العجب! المسلمین که خود را محتاج به دو علم و دو عمل می دانند در آبادی ملک و ملکوت چه شده که خود را مصداق خسرالدنیا و الاخره نموده اند و زندگانی اساسی خود را از دست داده و از خواب غفلت بیدار نمی شوند که فکری برای زندگانی واپسین نمایند.»
۲۵	«چون معلوم است رفع این احتیاجات علماً و عملاً در عهده یک نفر بشر نخواهد بود ولو یک نفر عالم به صنعت نجاری و بنایی و ساعت سازی و خیاطی بوده باشد البته نتوانند قیام و اقدام به عملیات آنها بنمایند و لامحاله از روی همان حس احتیاج تشکیل اجتماعات و معاونات داده و بدهد تا معاوضات بین اعمال واقع شود و هر یک قیام به حاجتی از حوائج بنمایند و بدین واسطه که حس احتیاج موجب فتح باب معاونات و اجتماعات است می گویند انسان مدنی الطبع است.»
	تقریب معاش و نیاز اقتصادی به دو مقوله ی علم (دانش) و عمل (فعل) نیاز دارد.
	عقلانیت حکم می کند که جامعه به سمت صنعت گام بردارد.
	بی توجهی به اقدام و عمل اقتصادی منجر به اختلال در فعالیت های معیشتی جامعه خواهد شد.
	وابستگی در ملزومات معاش جمععی، از تأکیدات دشمنان جامعه ی اسلامی است.
	اقدامات مقطعی و موقتی برای اقتصاد مناسب نمی باشد.
	جامعه انسانی باید مترصد تأمین حاجت و نیاز خویش باشد.
	تحرک و فعالیت برای تأمین حاجت امری فطری است.
	رفع نیازهای انسانی به دلیل وجود حاجت و نیازهای متنوع در انسان است و دلیل وابستگی به محصولات خارجی، تأمین نیازهای موجود است.
	برای تأمین مصالح جمععی، باید تدبیر و منطق را در نظر داشت. باید از طریق تدبیر و دانش لازم، مانع مفاسد مختلف شد.
	احتیاج به علم و عمل دیگران منجر به خسران خواهد بود.
	تأمین نیازهای اقتصادی جامعه صرفاً از طریق یک فرد انجام نمی شود، بلکه اقدام جمععی را نیاز دارد.
	رفع نیازهای جامعه به تشکیل گروه ها و معاونات مختلف در حوزه های مختلف اقتصاد و اجتماع نیاز دارد.

<p>رفع نیاز در تمدن بشری، به تدین و دین داری نیاز دارد. افراد جامعه باید در مسیر برون رفت جامعه از نیازهای مختلف باید همیار یکدیگر باشند و به هم کمک نمایند.</p>	<p>«حسن تمدن انسانی مقتضی قیام به حاجتی است در مقابل اقدام دیگری به حاجت او؛ مثل آنکه نجاری در مقابل بنایی و غیرها واقع شود اما حسن تدین که به واسطه زحمات انبیاء علیهم السلام در بشر ایجاد شده مقتضی قیام به حاجت برادر است ولو حاجتی در مقابل آن نبوده باشد و لذا ناموس عون برقائمه همت عالیه انسانیت مستقر گردیده و حسن و ترغیب به آن در شریعت مطهره فوق حد احصاء است و معصوم (ع) در شرائط اخوت می فرماید «ان لایمنعک شئی تناله بقدرته» یعنی باید برادر چیزی را که مقدور اوست از تو منع ننماید به اینکه تو را در امورت بقدر مقدور یداً و لساناً و مالاً و قدماً و قلماً و غیرها اعانت نماید و البته این صفت صاحبان همت عالیه ظهور کند.»</p>	۲۶
<p>تعالی جامعه بدون علم و عمل امکان پذیر نیست. فلاح و رستگاری جامعه با اعمال صالح ارتباط دارد.</p>	<p>«چون یافسی زندگانی مُلکی امدی (موقت) اداره نشود بدون علم و عمل، البته خواهی فهمید زندگانی عالم آخرت که ابدی است بدون علم و عمل اداره نشود و لذا فرمود: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ . ای العالمون العالمون. علم و عملی که موجب فلاح و رستگاری آن عالم است باید مناسب همان عالم بوده باشد که معرفت و شناختن مبدأ و معاد است والا دانستن امور داتره فانیه، فلاح را نشاید چنانچه اعمالش باید به دستور عالم به مناسبات اعمال با آن عالم بوده باشد تا از اعمال صالحه، جنت قصور و لحم طیور و شراب ظهور و زواج حوریه پدیدار و سطحه ساده ملکوت علیا آباد شود و از ترک معاصی و حفظ میل و اشتها باعث النذاذ با آنها گردد وَفِيهَا مَا تُشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلْسُدُ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ که بدون این دو امر عالم آخرت منظم نخواهد گشت.»</p>	۲۷
<p>برای توسعه ی بخش صنایع و تجارت به تأسیس مراکز اقتصادی نیاز است. روابط اقتصادی بین المللی باید براساس قوانین علمی تنظیم شود. تجارت اقتصادی باید مشروع باشد. کالاهای تولید داخلی باید به بهترین وجه ترویج و تبلیغ شوند.</p>	<p>«ایجاد شرکت از روی قواعد علمیه برای ترقی تجارت مشروعه و صناعت و زراعت و ترویج البسه و اقمشه مصنوعه اسلامی و مملکتی»</p>	۲۸
<p>تبلیغ کالاها و محصولات داخلی نظیر لباس و پارچه باید باید مناسب پیگیری شود.</p>	<p>«سیاست ترویج البسه و اقمشه اسلامی و مملکتی...»</p>	۲۹
<p>تبلیغ فرهنگی برای فعالیت های اجتماعی و اقتصادی مناسب است.</p>	<p>«تأسیس مجله دیانتی برای ترویج مقاصد، افکار و افعال جمعیت»</p>	۳۰

۳۱	<p>«بی حسسی را به جس و بی غیرتی را به غیرت و آیهی شریفه «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ» و آیهی شریفه «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» را به موقع اجرا گذارده و کفار را در امتعه آنها کشته و به ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نماییم... اقتصاد در امر معیشت و ترک قیود مضره که اهم مقاصد اسلام است.»</p>	<p>نباید به محصولات و تولیدات کفار وابسته بود. برای پیشرفت اقتصادی باید جامعه‌ای تربیت کرد که دارای غیرت و حس مجاهدت باشند. در مصرف تولیدات داخلی باید جنبه اعتدال و میانه‌روی رعایت کرد. ترک فعالیت‌های مضر اقتصادی برای جامعه‌ی اسلامی لازم است.</p>
۳۲	<p>«از اسباب ممرضه مسلمین نداشتن بیت‌المال است زیرا که معلوم است جریان اسلام در ملک، محتاج است به عده و عده و لذا خداوند عالم ایجاب زکوات و اخماس و سایر حقوق مالیه فرموده برای اداره نمودن اساس مقدس اسلام.»</p>	<p>بی‌توجهی به بیت‌المال، یک تهدید جدی برای اقتصاد اسلامی است. اقتصاد اسلامی به عده و عده نیاز دارد. احکام مالی اسلامی برای تعالی اقتصاد امت اسلامی است.</p>
۳۳	<p>«مشاهده می‌شود که جمعی از متدینین در محافل و مجالس، اظهار دردمندی و تأسف براسلام می‌نمایند ولی غافل از این که باید درد را معالجه نمود و مذاکره مرض و تعداد آن، معالجه درد نخواهد بود و چون راه علاج، به دانستن سبب مرض است، پس اگر نظر عمیقانه بفرمانی، می‌یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است.»</p>	<p>اجتماع باید مترصد برطرف کردن مشکلات باشد و صرف بازگویی مشکلات به تنهایی کفایت نمی‌کند.</p>
۳۴	<p>«بعضی از غفله و جهله را مشاهده می‌نمایم که تشکر می‌کنند از این که صنایع دشمن آنها را اداره نموده...، از جهت عدم اعمال قوه عاقله و عامله خود را مورد انتقام خداوند کرده‌ایم و باید استغفار نموده.»</p>	<p>غفلت و جهالت عامل وابستگی اقتصادی می‌باشد. برای رضایتمندی در عرصه‌ی اجتماعی، باید از عقلانیت و اقدام بهره گرفت.</p>
۳۵	<p>«فقدان کمال علم و عمل صنایع می‌باشد و معلوم است... با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است و جست و خیزی می‌نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت.»</p>	<p>اقدامات سطحی و مقطعی در فعالیت‌های اقتصادی جایز نیست.</p>
۳۶	<p>«ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض الحسنه و سسد باب قرض تنزیلی که موجب خرابی دنیا و دین است...»</p>	<p>بین قرض الحسنه و تعالی اقتصادی ارتباط برقرار است. نزول و ربا عامل ویرانی اقتصاد و اجتماع خواهد بود.</p>
۳۷	<p>«اشخاص مشمول با حاجت آنها به عملی و شغلی، به واسطه جهات مذکوره یعنی خیانت و غیره، رفع ید از کار نموده و پول خود را حبس می‌نمایند و ارجاع شغلی به ارباب حرف و صنایع نمی‌کنند، و از این جهت، هم تعطیل امر غنیشده و هم فقیر به فقر خود مبتلا است و روز به روز این مصیبت بر استیصال خواهد افزود تا موجب هلاکت ابدی گردد، که فقر موجب روسیاهی در هر دو دنیا است.»</p>	<p>احتباس سرمایه و دارایی عامل نابودی حرفه‌ها و مشاغل خواهد بود. تعالی اقتصادی به آزادی سرمایه و کار بستن آن در امر تولید نیاز دارد.</p>

جهل به احکام و مرام اسلام عامل تباهی اقتصاد و جامعه دینی خواهد بود.	«علت العلل جهل به مرام اسلام است. زیرا که اگر مرام اسلام معلوم ما بود و همان بعینه مرام ما مسلمین شده بود البته در اطراف آن کوشش نموده مقصود را انجام می دادیم.»	۳۹
باید شغل و حرفه‌های مربوط به معیشت مردم مورد توجه باشد.	«تحویل دادن ابواب صنایع و حرف و طُرق اعاشه...»	۴۰
تفرقه مسلمین و همنشینی با دشمنان اسلام عامل اضمحلال اقتصادی خواهد بود.	«افتراق مسلمین و انقسام خیط اخوت از میانه آنهاست به واسطه اختلاط با اجانب که موجب اضمحلال هر یک شده معاشاً و معاداً، حتی آنکه اجتماعات مختلفه المسالک موجب ضعف و اختلال است (فضلا عن الانفراد) و هرچه انفراد و افتراق بیشتر شود اختلال و انحلال شدت نماید تا به سرحد انعدام همه جهات و حیثیات رسد؛ چنانچه حس اعداء این جهت را، موجب هیجان و حرکت سریعه آنها گردیده و البته با این حالت حاضر، اساس زندگانی دینی و دنیوی شما را بر چیده، مصداق آیه کریمه شریفه: حَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ خواهید گردید»	۴۱

۶-۲. تبدیل مضامین پایه به مضامین فراگیر

بعد از استخراج مضامین پایه در مرحله قبل، در این بخش نیز داده‌ها به مضامین سازنده تبدیل می‌شوند. در جدول شماره ۳، مضامین پایه و کدهای استخراج شده از تقریرات آیت‌الله شاه آبادی به مضامین سازنده و فراگیر تبدیل می‌شوند تا از طریق آنها، امکان استخراج شاخص و مولفه‌های راهبردی اقتصادی فراهم شود.

جدول ۳. تبدیل مضامین پایه به مضامین سازنده

مضمون سازنده	مضامین پایه	ردیف
سیاست مبتنی بر احکام اسلامی در حکمرانی اقتصادی	سیاست الهی در راستای ترقی و پیشرفت بندگان است.	۱
	سیاستی که منبعث از احکام الهی باشد برای تحقق مصالح جمعی مناسب است.	۲
	سیاست الهی مخالف مفاسد در اجتماع است.	۳
	اجرای احکام الهی و سیاست مصلحت‌گرا عامل تعالی اجتماع خواهد بود.	۴
	سیاست اقتصادی مطلوب مترصد جلوگیری از امور نپوشیده در احکام اقتصادی اسلام است.	۵
	سیاست الهی در نظام دینی مترصد پیشرفت در امور مختلف جامعه و حکومت است.	۶

	۷	برای تحقق اهداف و مقاصد ترسیم شده اقتصادی و اجتماعی به تأمین عده و عده نیاز است.
	۸	سیاست عده ناظر بر اخوت و برادری است.
	۹	سیاست عده (نیروی انسانی متحد) لازمی تعالی فعالیت‌های جمعی است.
	۱۰	بدون وحدت و یکدستی نیروی انسانی نمی‌توان انتظار حرکت پیوسته اقتصادی را داشت.
	۱۱	برای توسعه و تقویت احکام اقتصادی اسلام در جامعه به اخوت و همراهی نیاز است.
	۱۲	عزت اقتصادی و اجتماعی به اخوت بستگی دارد.
	۱۳	برای اجرای مقاصد متعالی اسلام در حوزه اقتصاد به اخوت نیاز است.
	۱۴	برادری و اتحاد از احکام سیاست الهیه است.
	۱۵	برای جمعیت انسانی بیکار باید مشاغل مفید و مشروع فراهم آورد.
	۱۶	برای استفاده از نیروی انسانی بیکار، لازم است اسباب کمک رسانی مالی برای آنها فراهم شود.
	۱۷	جمعیت اخوان لازمی تعالی جامعه اسلامی است.
سیاست عده در امور اقتصادی	۱۸	ارکان اخوت در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی عبارت از؛ وفاق، یگانگی، تواضع و جوانمردی است.
	۱۹	یگانگی و اتحاد نشانه‌ی کمال انسانی در اجتماع است.
	۲۰	امت اسلامی باید مترصد نواقع یکدیگر و یاری‌رسان یکدیگر در تحقق کمال باشند.
	۲۱	مودت و دوستی لازمی اخوت در اجتماع است و مانع تضییع حقوق افراد می‌شود.
	۲۲	جامعه‌ی انسانی باید مترصد تأمین حاجت و نیاز خویش باشد.
	۲۳	افراد جامعه باید در مسیر برون رفت جامعه از نیازهای مختلف باید همیار یکدیگر باشند و به هم کمک نمایند.
	۲۴	کسب عده و امکانات از امور مهم سیاست اسلامی است.
	۲۵	براساس احکام قرآن کریم، باید لوازم کسب و کار فراهم شود.
	۲۶	توجه به کشاورزی و توسعه‌ی امر زراعت امری راهبردی است.
	۲۷	برای تولید ثروت به توسعه‌ی کشاورزی نیاز است.
	۲۸	زراعت برای تأمین نیازهای اولیه اجتماع ضروری است.
	۲۹	زراعت و توجه به آن براساس فطرت بشری است.
	۳۰	زراعت باید مبتنی بر فعالیت‌های حلال باشد و از فعل حرام دوری نماید.
سیاست عده و باب معاونات اقتصادی	۳۱	از طریق زراعت می‌توان به توسعه‌ی فعالیت اقتصادی مشروع در جامعه‌ی ایران دست یافت.
	۳۲	یکی از ملزومات سیاست عده، توجه به صناعت است.
	۳۳	مقوله‌ی کشاورزی و زراعت مقدم بر صنعت‌گری است.
	۳۴	توجه به مسئله‌ی کشاورزی عامل جلوگیری از اختلال در وضعیت معاش اجتماع می‌شود.
	۳۵	توسعه‌ی بخش صنایع به تقویت پایه‌های زراعت بستگی دارد.
	۳۶	توجه به کشاورزی و صنعت عامل رفع نیازهای جامعه می‌شود.
	۳۷	توسعه‌ی کشاورزی و بخش صنعت به بهبود مدیریت حکومت و اجتماع کمک می‌نماید.

	توسعه صنایع منجر به کامل تر شدن جامعه می‌شود.	۳۸
	باید به مسئله تجارت توجه داشت و امر اقتصاد مبتنی بر تدبیر و عقلانیت باشد.	۳۹
	اصل تجارت در الگوی اقتصاد اسلامی، بعد از مسئله زراعت و صناعت قرار دارد.	۴۰
	توسعه باب تجارت گواهی بر مازاد محصولات است.	۴۱
	تقویت تجارت نشان‌دهنده‌ی توسعه و جایگاه مناسب زراعت و صناعت داخلی است.	۴۲
	ضعیف بودن زراعت و صناعت عامل سستی و ضعف در باب تجارت خواهد بود.	۴۳
	بی‌توجهی به واردات و تجارت ناقص عامل بیچارگی ملت و جامعه خواهد بود.	۴۴
	بی‌تدبیری در امور اقتصاد بین‌الملل عامل وابستگی و خادم شدن به عوامل بیگانه خواهد بود.	۴۵
	برای تعالی فعالیت اقتصادی لازم است قرض الحسنه ترویج شود.	۴۶
	تقویت بخش ادانه (قرض الحسنه) از ملزومات هر اقتصاد و اجتماع موفق است.	۴۷
	همگان به کمک و مساعدت مالی نیازمند هستند و از مقاصد مهم مسلمانان، توسعه قرض الحسنه است.	۴۸
	سیره معصومین (ع) گواهی بر توجه اغنیاء و حاکمان به وضعیت مالی فقرا است و همین توجه منجر به توسعه قرض الحسنه شده است.	۴۹
	باب اعانت و کمک رسانی به مردم از ملزومات سیاست عده می‌باشد.	۵۰
	کمک به دیگران در امور اقتصادی مبتنی بر اصولی نظیر رافت، غیرت، عقلانیت و شریعت است.	۵۱
	باید مردم ضعیف را اعاشه و مساعدت مالی کرد.	۵۲
	کمک به مستمندان در نظام اسلامی امری شرعی و عقلی است.	۵۳
	کمک‌های کشورهای خارجی به یک جامعه یک تهدید است که برآمده از جهل و نادانی مدیران و مردم است.	۵۴
	کسب معاش امری فطری است.	۵۵
	سعادت دنیوی و اخروی در گرو اجرایی کردن فرامین قرآن کریم است.	۵۶
	کمش اقتصادی مسلمین مبتنی بر عون‌جویی، عزت‌گرایی، کمال‌طلبی و انس می‌باشد.	۵۷
	شرکت مخمس برآمده از اجتماع است و مانع خیانت مالی افراد و گروه می‌شود.	۵۸
	شرکت‌های انفرادی مالی و تجاری قابلیت فساد دارند ولی الگوی شرکت مخمس مترصد احقاق حقوق ملت است.	۵۹
	تحصیل مقاصد عالی اقتصادی نیازمند تأسیس شرکت مخمس است.	۶۰
	شرکت مخمس توسط رهبران دینی هدایت می‌شود	۶۱
	رئیس ناحیه مقدسه اسلام که بر فعالیت‌های اقتصادی هم نظارت دارد، مجتهد و عادل است.	۶۳
	رهبر دینی ناظر بر فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه دینی است.	۶۴
	دست‌یابی به استقلال اقتصادی به علم نیاز دارد.	۶۵
	وابستگی اقتصادی و نابودی بخش‌های مختلف اقتصاد و اجتماع ناشی از جهل است.	۶۶

سیاست عده و باب معاونات
اقتصادی

۶۷	تقویت معاش و نیاز اقتصادی به دو مقوله علم (دانش) و عمل (فعل) نیاز دارد.
۶۸	عقلانیت حکم می‌کند که جامعه به سمت صنعت گام بردارد.
۶۹	بی‌توجهی به اقدام و عمل اقتصادی منجر به اختلال در فعالیت‌های معیشتی جامعه خواهد شد.
۷۰	وابستگی در ملزومات معاش جمعی، از تأکیدات دشمنان جامعه‌ی اسلامی است.
۷۱	اقدامات مقطعی و موقتی برای اقتصاد مناسب نمی‌باشد.
۷۲	جامعه‌ی انسانی باید مترصد تأمین حاجت و نیاز خویش باشد.
۷۳	تحرك و فعالیت برای تأمین حاجت امری فطری است.
۷۴	رفع نیازهای انسانی به دلیل وجود حاجت و نیازهای متنوع در انسان است و دلیل وابستگی به محصولات خارجی، تأمین نیازهای موجود است.
۷۵	برای تأمین مصالح جمعی، باید تدبیر و منطق را در نظر داشت.
۷۶	باید از طریق تدبیر و دانش لازم، مانع مفاسد مختلف شد.
۷۷	احتیاج به علم و عمل دیگران منجر به خسران خواهد بود.
۷۸	تأمین نیازهای اقتصادی جامعه صرفاً از طریق یک فرد انجام نمی‌شود بلکه اقدام جمعی را نیاز دارد.
۷۹	رفع نیازهای جامعه به تشکیل گروه‌ها و معاونات مختلف در حوزه‌های مختلف اقتصاد و اجتماع نیاز دارد.
۸۰	رفع نیاز در تمدن بشری، به تدبیر و دین داری نیاز دارد.
۸۱	افراد جامعه باید در مسیر برون رفت جامعه از نیازهای مختلف باید همیار یکدیگر باشند و به هم کمک نمایند.
۸۲	تعالی جامعه بدون علم و عمل امکان پذیر نیست.
۸۳	فلاح و رستگاری جامعه با اعمال صالحه ارتباط دارد.
۸۴	برای توسعه‌ی بخش صنایع و تجارت به تأسیس مراکز اقتصادی نیاز است.
۸۵	روابط اقتصادی بین المللی باید براساس قوانین علمی تنظیم شود.
۸۶	تجارت اقتصادی باید مشروع باشد.
۸۷	کالاهای تولید داخلی باید به بهترین وجه ترویج و تبلیغ شوند.
۸۸	تبلیغ کالاها و محصولات داخلی نظیر لباس و پارچه باید مناسب پیگیری شود.
۸۹	تبلیغ فرهنگی برای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی مناسب است.
۹۰	نباید به محصولات و تولیدات کفار وابسته بود.
۹۱	برای پیشرفت اقتصادی باید جامعه‌ای تربیت کرد که دارای غیرت و حس مجاهدت باشند.
۹۲	در مصرف تولیدات داخلی باید جنبه‌ی اعتدال و میانه‌روی را رعایت کرد.
۹۳	ترک فعالیت‌های مضر اقتصادی برای جامعه اسلامی لازم است.
۹۴	بی‌توجهی به بیت المال، یک تهدید جدی برای اقتصاد اسلامی است.
۹۵	اقتصاد اسلامی به عده و عده نیاز دارد.
۹۶	احکام مالی اسلامی برای تعالی اقتصاد امت اسلامی است.
۹۷	اجتماع باید مترصد برطرف کردن مشکلات باشد و صرف بازگویی مشکلات به تنهایی کفایت نمی‌کند.
۹۸	غفلت و جهالت عامل وابستگی اقتصادی می‌باشد.

سیاست عده و باب معاونات
اقتصادی

سیاست عُدّه و باب معاونات اقتصادی	۹۹	برای رضایتمندی در عرصه اجتماعی، باید از عقلانیت و اقدام بهره گرفت.
	۱۰۰	اقدامات سطحی و مقطعی در فعالیت‌های اقتصادی جایز نیست.
	۱۰۱	بین قرض الحسنه و تعالی اقتصادی ارتباط برقرار است.
	۱۰۲	نزول و ربا عامل ویرانی اقتصاد و اجتماع خواهد بود.
	۱۰۳	احتباس سرمایه و دارایی عامل نابودی حرفه‌ها و مشاغل خواهد بود.
	۱۰۴	تعالی اقتصادی به آزادی سرمایه و کار بستن آن در امر تولید نیاز دارد.
	۱۰۵	جهل به احکام و مرام اسلام عامل تباهی اقتصاد و جامعه دینی خواهد بود.
۱۰۶	باید شغل و حرفه‌های مربوط به معیشت مردم مورد توجه باشند.	

۳-۶. کشف و توصیف شبکه مضامین

۳-۶-۱. ترسیم الگوی شماتیک حکمرانی اقتصادی

در این بخش، الگوی شماتیک حکمرانی اقتصادی در اندیشه‌ی آیت‌الله شاه آبادی ارائه می‌شود. (شکل ۲)

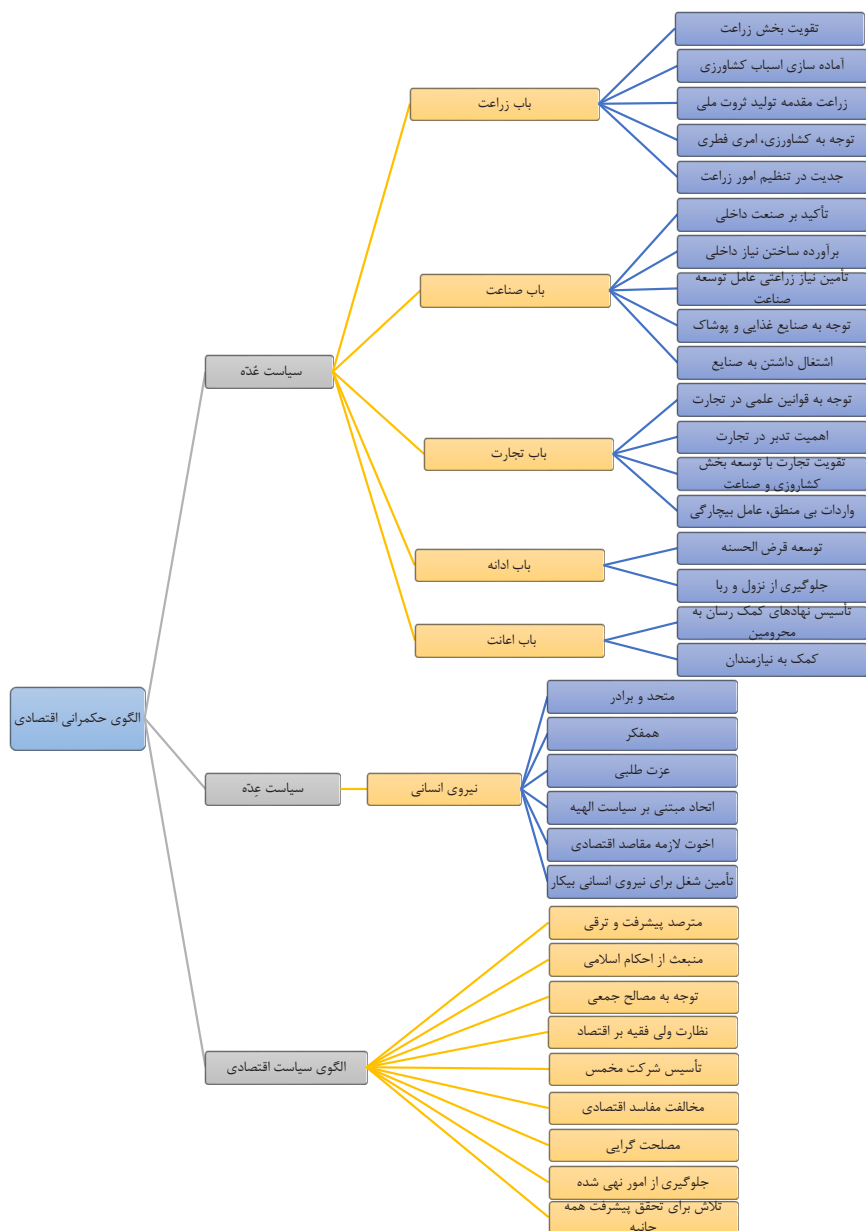
۳-۶-۲. توصیف داده‌ها

۳-۶-۱-۲-۱. تبیین اندیشه اقتصادی آیت‌الله شاه آبادی مبتنی بر سیاست عِدّه و عُدّه

الف. سیاست عِدّه

در این بخش به این سؤال پاسخ داده می‌شود که سیاست عِدّه در اندیشه اقتصادی آیت‌الله شاه آبادی به چه معنایی می‌باشد؟ در تبیین این مسئله باید اشاره شود بخش اول کتاب شذرات المعارف که عنوان «الشذره الأولى: توضیح مرام الإسلام فی شفاء صدور الأنام» را بر خود دارد، با طرح مسئله‌ی ضعف و ذلت مسلمانان در شرایط کنونی آغاز می‌گردد: «مدتی است مملکت اسلام به انتشار عقاید باطله و اخلاق رذیله و افعال قبیحه مبتلاست...» و سپس اظهار تعجب می‌نماید که بسیاری از مسلمانان به طور مداوم از این وضعیت فقط اظهار تأسف می‌کنند، «غافل از آنکه درد را باید معالجه نمود و مذاکره مرض و تعدد آن، راه علاج نیست!» پس باید برای علاج مرض‌ها ابتدا آنها را شناخت. از همین رو موضوع کتاب را می‌توان «آسیب‌شناسی جامعه اسلامی و ارائه راهکارهای اصلاحی درباره آن» دانست که بخش اول یعنی آسیب‌شناسی به طور خلاصه بیان شده است، اما در باب راهکار پیشنهادی توضیح بیشتری آمده است. آیت‌الله شاه‌آبادی، به چهار علت اصلی برای بروز این بیماری‌ها اشاره می‌کنند: غرور مسلمین به حقانیت خود، افتراق مسلمین و انفصام خیط اخوت از میانه آنها، نداشتن بیت المال و جهل به مرام اسلام. ایشان در این مرحله وظایفی را برای معتقدین به مرام اسلام ذکر می‌کنند؛ شامل دو اصل بسط معارف و حقایق

تحلیل مضمون الگوی حکمرانی اقتصادی در نظام سیاسی اسلام مبتنی بر سیاست عده و عده در اندیشه آیت‌الله محمدعلی شاه آبادی (ره)
دکتر غلامرضا جهشیدینها، سیدمحمد جواد قریمی

شکل ۲. الگوی حکمرانی اقتصادی مبتنی بر سیاست عده و عده بر اساس اندیشه آیت‌الله شاه آبادی (یافته‌های پژوهش)

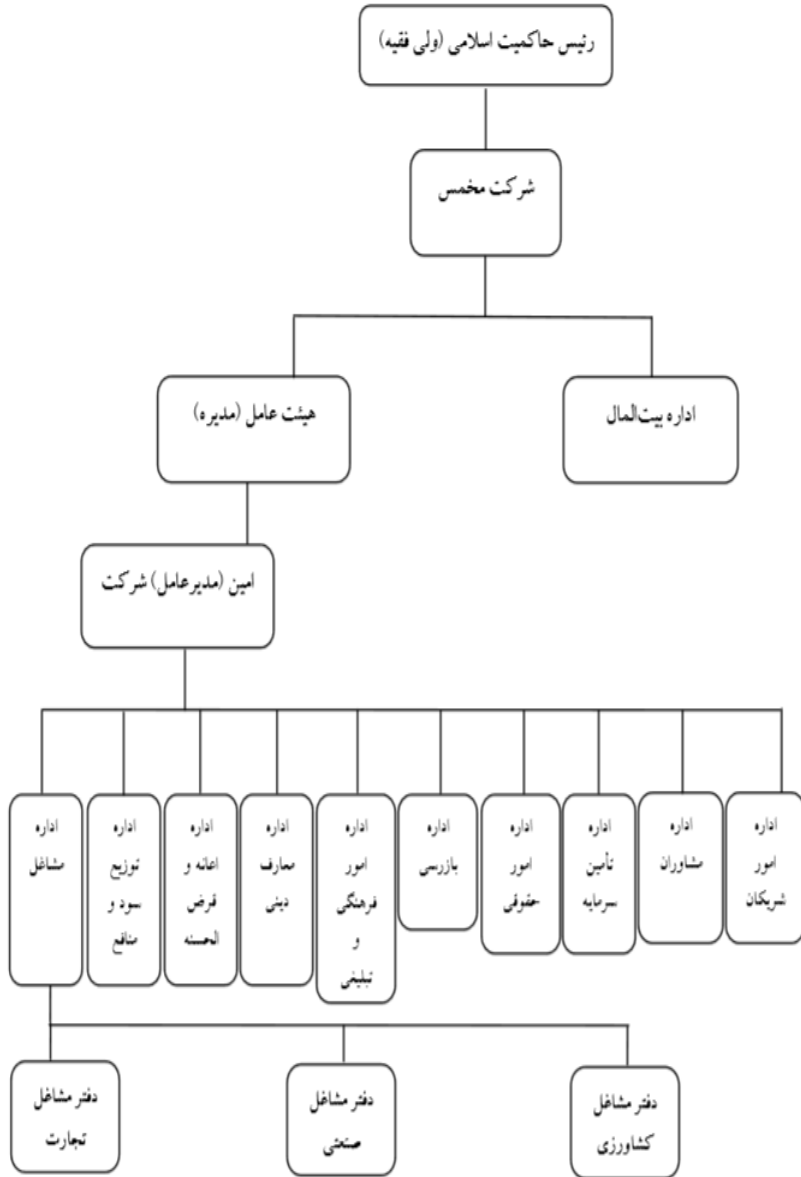
دیانت (بمنزله خیط نبوت و ولایت) و توسعه اجتماعات مذهبی برای دوستی متدینین (بمنزله خیط اخوت، رشته برادری) که تحصیل آنان باعث تقویت نیروی اسلام خواهد شد و در ذیل آن، ۱۴ وظیفه جزئی تر را نیز نام می‌برند که می‌تواند به مثابه راهکارهای عملیاتی و مرامنامه یک حزب یا به تعبیر ایشان جمعیت، باشد و ذکر آنها قابل توجه خواهد بود؛ ترغیب مردم به علما، تشویق محصلین علوم دینی و ترمیم امر معاش آنها و ایجاد موسسات آموزش اخلاق و عقاید و احکام، استحکام اتحاد بین علما برای جلوگیری از تشتت مقلدین ایشان، تأسیس مجلات دینی برای ترویج مذهب و افعال و افکار جمعیت، تظاهر به شرع، ترک محرّمات، تعظیم شعائر و حضور در اجتماعات اسلامی، اقتصاد در امر معیشت و ترک دنیا زدگی، ایجاد شرکت‌های اقتصادی مبتنی بر قواعد علمی برای تجارت مشروع، صنعت، زراعت و ترویج لباس‌های اسلامی، ایجاد صندوق قرض الحسنه و جلوگیری از نزول خواری، ایجاد کار برای بیکاران و کمک به فقرا، دفاع از افراد جمعیت در حوادث، حضور در مصائب مسلمانان و سائر معاشرات آنان، حضور یک شب در هفته در مرکز مخصوص جمعیت برای فراگیری مهمّات مذهبی و گفتگو، التزام هر نفر برای هدایت یک نفر که ملتزم به موارد مذکور باشد، ارجاع اختلافات میان افراد جمعیت به هیئت رئیسه، تشکیل بیت المال از خمس و زکات و دیگر منابع با رعایت قواعدی که از حیف و میل جلوگیری کند و صرف آنها با رعایت اولویت‌ها. بخش دوم کتاب با عنوان «الشدرة الثانية» شامل ۲۳ معرفت است که با توضیح ابعاد سیاسی دین آغاز می‌گردد و با شرح و بسط مفهوم اخوت اسلامی و ارکان و ابعاد آن ادامه می‌یابد. ایشان ابتداء سیاست را تعریف می‌کنند تا از تعاریف تحریف شده رایج مصون بمانند و آن را «تدبیر در جریان مصالح نوعیه و منع از تحقق مفساد آنها» می‌دانند که همان اداره اجتماع و جلوگیری از بروز مفساد برای مردمان است که بعد فردی‌اش را «تدبیر منزل» می‌نامیم. سپس این مفهوم را در اقسام مختلف دستورات و احکام اسلامی تطبیق می‌کنند و از آنجا که در هر امر، وجهی از تدبیر اجتماعی و یا حداقل فردی که مصلحت واقع بشر را مدنظر داشته، وجود دارد نتیجه می‌گیرند که همه آنها سیاست الهیه هستند. پس همه احکام اسلامی چه از جهت مصالح اجتماعی و اجرایی شان و چه از باب جنبه عبودیت و داشتن مصالح و جلوگیری از مفساد برای نوع بشر سیاست الهیه‌اند، «اغلب احکام واقعیه نیز مشتمل است بر سیاست مثل طهارت و صوم و صلوات و زکات و جهاد و لذا علی التحقیق می‌توان گفت که دین اسلام، دین سیاسی است». راه تحقق این اهداف عالی نیز وجود دو عنصر عده و عده است و

از آنجا که مساله مربوط به اجتماع است و نه فرد، باید از عده شروع کرد و «لا عده إلا بالأخوه، زیرا که عدد اگر چه فوق نهایت بوده باشد ولی مادامی که مرتبط نشوند به خیط اخوت، در حکم غیریت و مابینت است» و مثل اخوت مثل نخ تسبیح است که تا نباشد، حرکت و جنبش یک مهره به حرکت و جنبش دیگری منجر نخواهد شد و از همین رو پیامبر اکرم (ص) نیز تارشته محکم برادری را میان جمع کثیر مسلمانان ایجاد نکردند توفیق نیافتند، «لذا اخوت از احکام سیاسیه الهیه است برای اجرای مقاصد اسلامیه». اخوت مبادی حرکت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اسلام را تشکیل می‌دهد. ایشان نکاتی را درباره عقب‌ماندگی علمی مسلمانان ذکر می‌کنند که ناشی از ترک علم و عمل است «انسان علاوه بر آنکه عاشق کمال است، در معاش و معاد خویش محتاج علم و عمل است لذا مورد عنایت قوه عاقله و عامله شده». حال، این تذکر بجا را ذکر می‌نمایند که «چون فهمیدی زندگی موقت دنیوی جز با علم و عمل اداره نمی‌شود خواهی فهمید که زندگی آخرت هم بدون علم و عمل اداره نمی‌شود و لذا فرمود "قد أفلح المومنون الذین هم فی صلاتهم خاشعون" ای العالمون العالمون»، فلذاست که شناخت مبدأ و معاد و بهره‌گیری از عالمان به آن عالم، به علم و عمل مناسب آن و فلاح منجر می‌شود. از آنجا که رفع همه نیازهای مادی به انفراد ممکن نیست، احتیاج و نیاز انسان، مبنای تعاملات اجتماعی و روابط آنان با یکدیگر را می‌سازد و این حس تمدنی، با رفع احتیاج دو طرفه انجام می‌پذیرد، اما «حس تدین که به واسطه زحمات انبیاء در بشر ایجاد شده، مقتضی قیام به حاجت برادر است ولو حاجتی در مقابل آن نبوده باشد لذا ناموس عون بر قائمه همت عالیه انسانیت مقرر گردیده» و اینجاست که می‌توان نتیجه گرفت برادر، کسی است که بر اساس یکرنگی با تو انس می‌گیرد و بر اساس یگانگی، به تکمیل نقص و رفع جهل تو می‌پردازد و بر اساس فروتنی، تو را عزیز می‌دارد و بر پایه جوانمردی، تو را مساعدت می‌نماید (کمیلی، ۱۳۹۹).

بعد از این توضیحات باید اشاره کرد برداشت آیت‌الله شاه‌آبادی از سیاست، نوعی از هدایت اجتماعی است که از آن به عنوان تدبیر در جریان مصالح نوعیه یاد می‌کند. همچنین تأکید می‌کنند که سیاست الهی ناظر به مصالح و مفاسد واقعیه است و هدف از آن رشد مردم برای اتصال به مقامات عالیه است. همین نگاه کمال‌گرایانه آیت‌الله شاه‌آبادی است که اقدام به ترسیم سیاست عده و عده می‌کند و موضوع این هدایت اجتماعی، انسان است (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۲۱). باید توجه داشت آیت‌الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف به بررسی و تشخیص

اصول اساسی نظام اسلامی می‌پردازد. ایشان پس از طرح مسئله‌ی نیاز ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام (حکومت اسلامی) به طراحی و مهندسی جامع که در قالب الفاظی چون «تدبیر» یا «سیاست» مطرح می‌کنند، به تبیین دو دسته سیاست می‌پردازند: اول) سیاست تحصیل‌عده یا تأمین نفقات برای اهداف اسلام در خیط اخوت. دوم) سیاست تحصیل‌عده یعنی تهیه‌ی امکانات و تجهیزات جهت اقتدار اقتصادی ناحیه‌ی مقدسه. اولویت، در دسته‌ی دوم سیاست‌ها، راهکار پیشرفت اقتصادی حکومت اسلامی را به ترتیب قالب فعالیت‌های کشاورزی، صنعت، تجارت، ادانه و اعانه ذکر می‌کنند و سپس در جهت انجام این فعالیت‌ها که منجر به اقتدار اقتصادی حکومت اسلامی می‌شوند، به تبیین سازمان اقتصادی ویژه‌ای می‌پردازند که با توجه به ماهیت فقهی عقد شرکت، نام «شرکت مخمس» را بر آن نهاده‌اند. نکته‌ی مهم در این پیشنهاد، توجه به دو بعد اساسی نظام اقتصادی یعنی حکومت اسلامی و مردم است. و حضرت آیت‌الله العظمی شاه‌آبادی با تبیین آیه‌ی شریفه «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» مدعی می‌شوند که؛ «طریقه نبل به این مقاصد عظمی تأسیس شرکت مخمس است» ایشان ضمن مهندسی حرکت اجتماع به سمت اهداف متعالی اسلام ناب، شرکتی پیشنهاد می‌کنند که بخشی از تأمین مالی حکومت اسلامی را بر عهده دارد، پاسخگوی نیازهای معیشتی مردم است و وظایف بانک و مؤسسات مالی و اعتباری را نیز به خوبی انجام می‌دهد. شرکت مذکور به دور از تناقض و حتی تنافر با احکام اسلام و منطبق بر اهداف حکومت اسلامی، با رویکردی مبنایی و برخاسته از دل احکام و آموزه‌های اسلامی، در جهت نبل به تعاون بر مبنای نیکوکاری، تقوا و تقرب الهی می‌باشد و مضراتی چون بی‌عدالتی ساختاری، ایجاد اختلاف طبقاتی، ایجاد بازارهای اعتباری شکننده و بحران‌زا و... را نیز به همراه خود ندارد. الگوی شرکت مخمس، برخلاف ظاهر ساده‌ی خود، مهندسی و ساخت نظام‌مند جامعی از معارف اقتصادی اسلام را در بردارد. تعاون، قرض‌الحسنه، اشتغال‌زایی، خمس، زکات، کمک به محرومین، مالکیت فردی، تأمین نیازهای جامعه و فرد، سیاست بودن و نقش ابزاری اقتصاد، بیت‌المال، مشاوره‌ی اقتصادی با عقلا، وصیت مالی، ثلث مال، ارث، وقف، عقد مشارکت، بیع، بیع سلف، ضمان، رهن، کشاورزی، صنعت، تجارت و غیره هر کدام به نحوی در این الگو به کار گرفته شده‌اند. مهم‌ترین ویژگی این سازمان این است که با دید اقتصاد سیاسی و برای سامان‌دهی امور مالی، اقتصادی و اداره‌ی جامعه طراحی شده است. بر این اساس شرکت مخمس یک ساختار اقتصادی وارداتی و اسلامی شده نیست؛ بلکه

از نظرگاهی مستقل و مناسب با مبانی و غایات نظام اقتصادی اسلام و مکتب خاص فلسفی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تدوین شده است (رضی، ۱۳۹۴: ۲۰۳-۲۰۲).

شکل ۳. الگوی شرکت مخمس در حکمرانی اقتصادی بر اساس اندیشه آیت الله شاه آبادی (یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۱۱)

در الگوی حکمرانی اقتصادی مورد نظر آیت‌الله شاه‌آبادی، تحصیل عده ممکن نیست؛ مگر به اخوت و برادری اسلامی. حقیقت اخوت اسلامی بر اساس آیه ۱۰۳ سوره‌ی آل عمران، الفت و ارتباط قلوب مومنان هب همدیگر است؛ همانطور که در روایت‌ها داریم برادر مسلمان کسی است که؛ آنچه را برای خودش می‌خواهد برای برادرش نیز بخواهد و آنچه را برای خود نمی‌پسندد، برای برادرش نیز نپسندد. آیت‌الله شاه‌آبادی با استناد به برخی روایت‌ها باور دارد؛ اخوت چهار رکن دارد که عبارت هستند از: وفاق و یک‌رویی، اتحاد و یگانگی، تواضع و فروتنی، فتوت و جوانمردی. جمع‌بندی نظرهای آیت‌الله شاه‌آبادی درباره ارزش‌های اخلاقی را می‌توان چنین گزارش کرد: محور ارزش‌های اخلاقی در عرصه‌ی اقتصادی، اخوت است. وی با تکیه بر روایت پیامبر اکرم (ص) بسیاری از ارزش‌های اخلاقی را ذیل اخوت تعریف می‌کند. اخوت را مانند نخ تسبیح می‌داند که به وسیله‌ی آن همه مسلمانان به هم پیوند می‌خورند. در حقیقت آخرت به عنوان نخ تسبیح، تمام رفتارها و روابط اقتصادی را به هم پیوند می‌دهد، بنابراین اخوت را از احکام سیاسی الهی می‌داند. در نتیجه، کارکرد اخلاق اسلامی را یک نوع کارکرد فردی نمی‌داند، بلکه باور دارد که قرآن کریم به عنوان منبع اصلی معارف اسلامی با اسلام انفرادی تناسبی ندارد. وی با نهادهای اقتصادی‌ای که مبتنی بر اصالت فرد باشند؛ مانند بانک‌ها به شدت مخالفت می‌کند و آنها را سرچشمه خیانت و تضییع حقوق مردم می‌داند و مدعی تأسیس نهادهای اقتصادی جدیدی بر اساس مبانی اسلامی است. وی در آسیب‌شناسی‌ای که از وضعیت اقتصادی عصر خود ارائه می‌دهد، مدعی است که ربا در رفتارها و روابط اقتصادی شیوع پیدا کرده بود. چنین پدیده‌ای را از آثار نظام سرمایه‌داری اجنبی معرفی می‌کنند. نرخ بهره-ربا- در نظام اقتصادی سرمایه‌داری عنصری است که در تمام بازارها، روابط و رفتارهای اقتصادی به عنوان یک عنصر درون‌زا، تنظیم‌کننده‌ی بسیاری از رفتارها، روابط اقتصادی و تعیین‌کننده‌ی بسیاری از تصمیم‌های اقتصادی است. به همین جهت آن را نظام اقتصادی ربوی نیز می‌نامند، یعنی در نظام سرمایه‌داری ربوی، ربا به عنوان نخ تسبیح در رفتارها و روابط اقتصادی عمل می‌کند. در نقطه مقابل، آیت‌الله شاه‌آبادی باور دارد که آن نخ تسبیح در نظام اقتصادی اسلام، اخوت است. آیت‌الله شاه‌آبادی باور دارد که پس از استخراج الگوی اقتصادی بر اساس مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی اسلامی، تمام افرادی که قصد فعالیت اقتصادی در این الگوی اقتصادی را دارند، باید تمام شرایط عضویت و فعالیت اقتصادی را با عقد خارج لازم ملتزم

شوند، به این ترتیب، رعایت ارزش‌های اخلاقی در درون الگوی اقتصادی مورد تفسیر وی به امر الزامی تبدیل می‌شود. به این ترتیب کارکرد ارزش‌های اخلاقی در عرصه‌ی اقتصادی اعتماد و اطمینان بالایی خواهد داشت (یوسفی، ۱۳۹۴: ۹۹-۹۸). از دیدگاه آیت‌الله شاه آبادی، علاوه بر اینکه انس طلبی فطری انسان، اشاره به نیاز انسان به روابط برادرگونه برای آرامش در جامعه دارد، یک وجه دیگر نیز دارد و آن اینکه انس طلبی، کمال‌خواهی، عزت‌خواهی و یاری‌جویی انسان استفاده می‌شود، چراکه از نگاه ایشان، این چهار جنبه به حسب زندگی دنیوی و اخروی، امهات نوامیس عالم بشریت هستند.

الف. انس طلبی: چون انسان بر فطرت الهی آفریده شده است، صفت ذاتی او عشق است و به همین دلیل، کثیرالانس و شدیدالانس است. از دیدگاه آیت‌الله شاه آبادی، علاوه بر اینکه انس طلبی فطری انسان اشاره به نیاز انسان به روابط برادرگونه برای آرامش در جامعه دارد یک وجه دیگر نیز دارد و آن اینکه انس طلبی بر یک رویی مستقر است. از این رو، معصوم (ع) درباره شرایط اخوت می‌فرماید: «برادر باید باطن و ظاهرش با تو یکی باشد.» که منافق و دورویی نبوده باشد و معلوم است که انسان به شخص دورو، انس نخواهد گرفت. علاوه بر این، آیت‌الله شاه آبادی برای ایجاد روابط برادرگونه در جامعه با استناد به حدیثی نبوی سی (۳۰) حق بین برادران دینی قائل می‌شوند که معتقدند ناشی از همین ویژگی انس طلبی و یک رویی است.

ب. کمال‌طلبی: از آن جهت که ناموس کمال بر پایه یگانگی و اتحاد تکیه دارد، پس مدح آن در آیات و روایات بسیار است. اگر یگانگی به وجود آید، برادر در رفع نقص و ایجاد کمال تو کوشش می‌کند. همچنین در دیدگاه شاه آبادی، عشق به کمال است که فرد را وا می‌دارد؛ برای برآوردن نیازهای زندگی دنیوی و اخروی در پی علم و عمل باشد. اگر این کمال طلبی نباشد، دانش نیست و اگر دانش نباشد، آنگاه استعمارگران به راحتی می‌توانند بر جامعه مسلمین تسلط یابند (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۱-۳۲۹).

پ. عزت‌خواهی: انسان علاوه بر آنکه به صورت طبیعی و فطری خودخواه و عزت‌پسند است، در زندگی اجتماعی نیز به عزت نیازمند خواهد بود. بنابراین، اشخاصی مانند فقرا، غریبه‌ها و ... که در میان مردم عزیز و گرامی نیستند، در نهایت سختی، گذران زندگی می‌کنند و راه‌های اداره زندگی، حتی قرض بر آنها بسته است. در حالی که شخص عزیز، بسیاری از مدت عمر خود را از طریق قرض، زندگی می‌کند و در نهایت آسانی است. با این حال، چون اصل عزت از

ارکان اخوت است، تواضع و فروتنی را نیز به دنبال دارد. در آیات و روایات، به نداشتن تکبر، بی اندازه امر شده است تا در عین اینکه فرد خودش عزت خواه است، برای دیگران نیز آن را بخواهد یا حداقل سلب عزت از دیگری نکند. معصوم (ع) نیز در شرایط اخوت تصریح فرموده‌اند: «آن لا یغیره علیک مال و لاجاه»؛ یعنی «برادر باید به واسطه به دست آوردن مال و جاه، حالش نسبت به تو متغیر نشود و بر تو تکبر نکند». وقتی فرد فقط برای خودش عزت نخواهد، آنگاه عزت خواهی را به جامعه اش نیز تعمیم می‌دهد.

ت. **عون جوانی:** انسان زمانی که احساس نیاز می‌کند، درصدد فراهم کردن موجبات رفع آن بر می‌آید. در نگاه آیت‌الله شاه‌آبادی نیز تمام تنظیمات عالم و صنایع جدید از روی احساس نیاز بوده و خواهد بود، بلکه این رابطه بین نیاز و غایت رافع نیاز حتی در فعالیت حیوانات هم دیده می‌شود. علاوه بر این، آیت‌الله شاه‌آبادی چون حس حاجت را تنظیم کننده امور و نیازهای اجتماعی می‌دانند؛ از جمله تدابیر دشمنان را تعطیل کردن این حس نیاز می‌دانند. به عنوان مثال، ایشان تأکید می‌کند که گشودن باب تجارت (واردات) می‌تواند جامعه را بی حس کند. به گونه ای که اولاً، خود جامعه به دنبال رفع نیاز و در نتیجه کسب دانش نروند و ثانیاً محتاج به بیگانگان در رفع نیازهای خود شوند. دقت نظر آیت‌الله شاه‌آبادی درباره‌ی ثمرات سیاسی-اجتماعی این گرایش فطری این است که رفع این نیازها از نظر علمی و عملی در توان یک انسان نخواهد بود. در نتیجه، مجبور خواهد بود تا اقدام به تشکیل اجتماعات کند و درهای همیاری‌های اجتماعی باز شود. به همین دلیل است که ایشان تأکید دارند انسان مدنی بالطبع است (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۳-۳۳۱).

ب. سیاست عُدّه

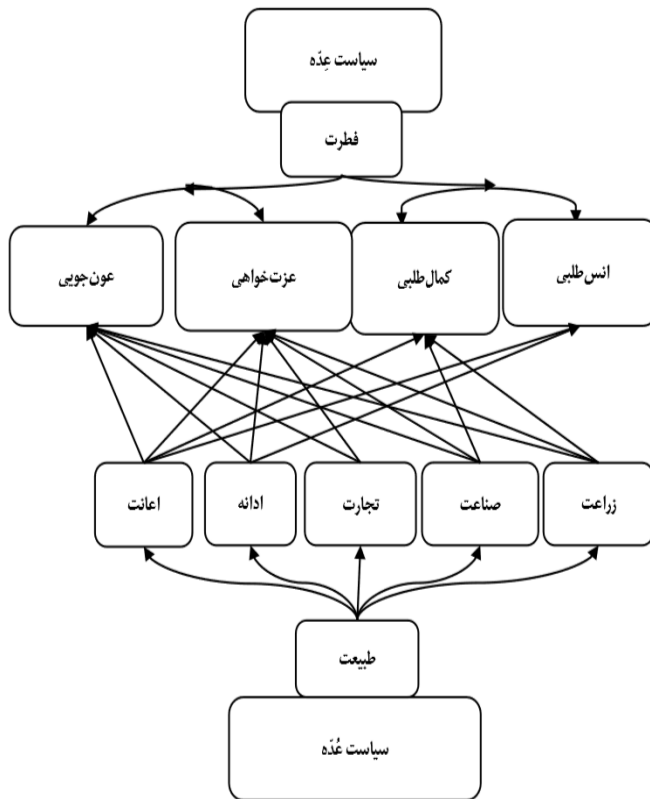
بعد از تبیین نیروی انسانی در فرایند اقتصادی، این بخش مترصد پاسخ به این سؤال است؛ سیاست عُدّه در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به چه معنایی است؟ سیاست عُدّه را می‌توان قدرت اقتصادی حکومت در نظر گرفت که ناظر بر به دست آوردن امکانات و قدرت در بخش اقتصاد است و این مهم از طریق همکاری و تعاون به دست خواهد آمد (رضی بهابادی، ۱۳۹۰: ۲۹). آیت‌الله شاه‌آبادی در تبیین سیاست عُدّه به مثابه فراهم کردن امکانات اقتصادی و مالی نیز نیازهای اقتصادی را با ترتیب زیر بیان می‌کند:

الف. کشاورزی: کشاورزی و توسعه آن از امور اساسی اقتصادی جامعه است، به ویژه در ایران که سرزمینی گسترده با منابع فراوان آب، خاک و نیروی انسانی مفید است، باید کوشیده شود تا این نیاز اساسی در داخل ایران برآورده شود تا مردم با رفع نیازهای اساسی اقتصادی در پی امور دینی باشند.

ب. صنعت: صنعت نسبت به کشاورزی در اولویت دوم است؛ چون در صورت تراحم میان صنعت و کشاورزی، اگر کشاورزی در اولویت قرار نگیرد، دنیاطلبان ممکن است؛ در باره‌ی معیشت مردم اختلال پدید آورند، در نتیجه جامعه اسلامی در معرض خطر قرار گیرد.

پ. تجارت خارجی: تجارت خارجی نسبت به کشاورزی و صنعت امر فرعی شمرده می‌شود، چون تجارت خارجی زمانی اتفاق می‌افتد که مازاد بر نیازهای کشاورزی و صنعتی در جامعه اتفاق بیافتند.

ت. امور مالی مانند قرض دادن: تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی از راه قرض الحسنه و امثال آن، امری ضروری است. به این ترتیب باید راه قرض ربوی را سد کرد و پس از تمام اینها به بخشی از افراد جامعه که توان تأمین مخارج زندگی خود را ندارند و فقیر شمرده می‌شوند، به حکم عقل و شرع و نیز به حکم غیرت و رأفت که فطری بشر است، باید کمک بالاعوض کرد؛ چون فقیران حق دارند تا معیشت آنان نیز تأمین شود، بلکه این امر به مقتضای عدالت اسلامی است، چون شریعت اسلامی بر عدالت و «أَعْطَا كُلَّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ» تشریح شده است. اگر فقیران تأمین نشوند؛ ممکن است حرکت‌های اجتماعی منفی به وسیله‌ی آنان پدید آید و ریشه‌ی هرج و مرج اجتماعی شوند. در این صورت ثروتمندان و اموال آنان نیز در امنیت نخواهند بود. البته باید در نظر داشت که فعالیت‌های اقتصادی را به لحاظ داخلی به دو بخش کشاورزی و صنعت تقسیم می‌کند. در ظاهر، بخش خدمات در عصر آیت‌الله شاه آبادی چندان قابل ملاحظه یا در اصل مطرح نبوده است که ایشان به آن اشاره نکرده اند (یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۰۱).

شکل ۴. الگوی نسبت سیاست عده و عده بر اساس اندیشه آیت الله شاه آبادی (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۸)

بعد از توضیح فوق، باید اشاره شود که بخشی مهم از اندیشه و نگاه‌های تیزبین عارف کامل آیت الله شاه‌آبادی، توجه دقیق به مقوله‌ی استقلال اقتصادی و تأثیر آن در عرصه‌ی سیاست و فرهنگ است. ایشان مخالف اندیشه‌ی بعضی غافلان و نادانان (غفله و جهله) می‌باشند که به دلیل استفاده از صنایع دشمن خرسندند و در این زمینه با لحنی منتقدانه می‌گویند: «حمال کسی است که پنبه را یک من شش قران به دشمن می‌دهد و یک من ششصد تومان بل متجاوز از او می‌خرد، حال مشاهده کن و ببین خر کیست؟ و آیا این نعمت است که آن را تشکر کنی؟ یا آنکه از جهت عدم اعمال قوه عاقله و عامله، خود را مورد انتقاد خداوند کرده‌ایم». ایشان معتقد است؛ باید به درگاه الهی از این همه بی‌عملی و هدر دادن امکانات و در نتیجه عقب‌ماندگی صنعتی و

اقتصادی استغفار کنیم. باید «بی حسی» خود را به «حس»، و «بی غیرتی» را به «غیرت» تبدیل کنیم و با عمل کردن به آیه‌ی شریفه «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاَعْلُظْ عَلَيْهِمْ» و آیه «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» از وابستگی به کفار جلوگیری کرده و حوائج را به خود آنها و در خود آنها اداره نماییم (جعفرپیشه فرد، ۱۳۸۱: ۹۸). بعد از تبیین دو سیاست فوق در روند حکمرانی اقتصادی باید به عنوان یک جمع‌بندی اشاره شود در اندیشه ایشان، نظام اقتصادی برای تعالی نیازمند توجه به دو سیاست است که در کتاب شذرات المعارف از آن به عنوان سیاست عده و عده یاد می‌کند. براین اساس، تعالی اقتصادی به نیروی انسانی و جمعیت نیاز دارد و در حوزه‌ی سیاست عده نیز ایشان سیاست‌های؛ توسعه‌ی باب زراعت (تولید در بخش کشاورزی)، گشودن ابواب صناعت (تولید در بخش صنعت)، رشد تجارت مشروع (صادرات تولیدات ملی)، باب ادانه (تاسیس صندوق های قرض الحسنه) و باب اعانت و مساعدت نمودن ضعفاء را مورد تأکید قرار می‌دهند که توجه به این ابعاد، تقویت کننده تولید ملی و بی‌نیازی از محصولات وارداتی می‌باشد. سیاست عده و عده عامل تقویت جنبه‌های استقلال اقتصادی و ارتقاء امنیت اقتصادی در حکومت اسلامی می‌باشد. از منظر آیت الله شاه آبادی، دستور اقتصاد اسلامی برای اجرای مقاصد اقتصادی نیز وحدت و اخوت دینی می‌باشد. با اتحاد و همدلی و به تعبیر آیت الله شاه آبادی، اخوت دینی می‌تواند راهگشای گره‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی باشد و انسجام از بین برنده تهدیدات و چالش‌های درونی و بیرونی نظام اقتصادی و سیاسی می‌باشد. الگوی اسلامی تأمین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی از منظر ایشان، تأسیس ساختارهای مالی اسلامی نظیر شرکت مخمس می‌باشد که برای تقویت این شرکت‌ها لازم است مدیریت و نظارت رئیس ناحیه‌ی مقدسه اسلام (ولی فقیه) بر فعالیت‌های اقتصادی تداوم داشته باشد. به هر روی، ملزومات استحکام اقتصادی در نظام سیاسی اسلام عبارت از: تلازم علم و عمل (قوه عاقله و عامله) در حیات اقتصادی، توجه به حاجت و نیازهای جمعی به مثابه قطب‌نمای تولیدات داخلی، تدبیر در مصالح جمعی (تقدم امر اجتماعی بر تدبیر منزل در سیاست اقتصادی)، سازمان دادن تخصص‌های مختلف مورد نیاز جامعه (فتح باب معاونات و اجتماعات برای رفع احتیاجات)، الگوی اقتصادی مبتنی بر مقتضیات بومی و دینی، توسعه فرهنگ اقتصادی (تبلیغ)، رفتار حمایت‌گرایانه مردم از کالای ملی. شاه آبادی تأکید دارد با تکیه بر ظرفیت و توان داخلی می‌توان در حوزه‌ی اقتصادی به ثبات و خودکفایی دست یافت و در عین حال، از وابستگی به تولیدات خارجی کاست. برای این منظور،

کسب علم و دانش را، پشتکار جمعی و مدیریت صحیح در فرایند تولید اقتصادی لازم و بایسته است (جمشیدیها و قربی، ۱۳۹۹: ۱۰۶-۱۰۵).

۶-۳-۲. ملاحظیات نظری و مفهومی الگوی حکمرانی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در این بخش تلاش می‌شود به این سوال پاسخ داده شود؛ الگوی حکمرانی اقتصادی در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) شامل چه ملاحظیات مفهومی و نظری می‌باشد؟ در حوزه‌ی اندیشه و سیره‌ی نظری و عملی آیت‌الله شاه‌آبادی در حوزه‌ی اقتصاد، ایشان دیدگاه‌های بدیع و راهبردی برای استحکام سیستم اقتصادی نظام اسلامی دارند. اولین گام حرکت آیت‌الله العظمی شاه‌آبادی به سمت یک الگوی اقتصادی، آسیب‌شناسی اقتصاد ایران است و باور داشتند اگر انسان وضعیت موجود را درست نشناسد، نمی‌تواند حرکت صحیحی را به سمت وضعیت مطلوب داشته باشد. این نوع برخورد با مسائل اقتصادی کاملاً یک حرکت منطقی و عاقلانه است. تحلیل ایشان نشان می‌دهد که جامعه‌ی ایران همیشه مورد طمع دشمنان اسلام بوده است، دشمنان ایران و افکار پلید و تبلیغات آنان سهم بزرگی در ایجاد گرفتاری و مشکلات برای مردم ایران داشته است. تحلیل ایشان از وضعیت صنعت، واردات و صادرات، خام‌فروشی و آثار مخرب آن بر وضعیت اقتصادی ایران و فاصله داشتن جامعه ایران از دانش روز، حاکی از توانایی ایشان در تحلیل مسائل اقتصادی کشور ایران و جوامع اسلامی است. از نوشتار ایشان آشکار است که مقصود آیت‌الله شاه‌آبادی از علم، تنها علوم اسلامی نیست، بلکه شامل دانش فنی نیز است که با تحصیل آن، جامعه اسلامی می‌تواند رشد علمی پیدا کند و خود را از وابستگی نجات دهد (یوسفی، ۱۳۹۵: ۲۲۴-۱۹۲). از حیث مسئله‌ای تمدنی در راستای ایجاد حکومت جهانی اسلام، پیشنهاد آیت‌الله شاه‌آبادی درباره‌ی تأسیس «شرکت مخمس ناحیه مقدسه اسلام» را می‌توان به عنوان سازمان اقتصادی حکومت اسلامی و الگوی مطلوب حکمرانی اقتصادی که طرح متکامل آن، جایگزین مناسبی برای ترتیبات ساختاری نظام متعارف اقتصادی اعم از بانک، بورس، بیمه، شرکت‌های سرمایه‌گذاری و سایر شرکت‌های اقتصادی نظام سرمایه‌داری است، مورد بررسی قرار داد. متأسفانه علی‌رغم گذشت بیش از هفتاد سال از طرح این پیشنهاد توسط آیت‌الله شاه‌آبادی، توجهی به الگوی عملیاتی ایشان نشده است (رضی، ۱۳۹۴: ۲۰۲). به هر روی، مهم‌ترین سیاست‌ها برای رسیدن به هدف‌های

عالی اسلامی در تمام عرصه‌ها از جمله عرصه‌ی اقتصادی به اعتقاد آیت الله شاه آبادی دو چیز است: (۱) سیاست تحصیل عده (نیروی انسانی همفکر و متحد)؛ (۲) سیاست فراهم کردن عده (امکانات اقتصادی، مالی و تشکیلاتی). چون اسلام به دنبال تأمین مصلحت‌ها و دفع مفسده‌های نوعی است؛ بنابراین سیاست تحصیل عده بر سیاست فراهم کردن عده مقدم است (یوسفی، ۱۳۹۴: ۹۷). در ادامه ملاحظات مستخرج از تقریرات آیت الله شاه آبادی پیرامون الگوی حکمرانی اقتصادی ارائه می‌شود:

نکته اول - الگوی حکمرانی اقتصادی آیت الله شاه آبادی مبتنی بر کنش تعامل گرایانه عده و عده است و این الگوی اقتصادی منبعث از احکام الهی در راستای مصالح جمعی امت اسلامی می‌باشد. لاجرم، حکمرانی اقتصادی مترصد تأمین مصلحت تمامی افراد جامعه است و هدف غایی آن، تعالی و آبادانی حیات فردی و جمعی در دنیا و آخرت می‌باشد.

نکته دوم - الگوی حکمرانی اقتصادی تأکید بر سلامت و عدالت دارد و در نقطه مقابل آن، فساد و تباهی قرار دارد. تلاش این حکمرانی، زدودن فساد از بخش‌های مختلف جامعه در سطوح فردی و جمعی است و دستاورد آن، استقرار نظام اقتصادی عادلانه و به دور از ظلم، تعدی، فساد، نابودی بیت المال و وابستگی است.

نکته سوم - الگوی حکمرانی اقتصادی آیت الله شاه آبادی براساس الگوی امر به معروف و نهی از منکر در اجتماع عمل می‌کند. این الگو، ضمن این که نهی کننده از مفساد و کنش اقتصادی نامشروع نظیر ربا در جامعه است، امر به معروف است و جامعه را برای توسعه فعالیت‌های مشروع، طیب، حلال و عقلانی تشویق می‌نماید و نمونه‌ی بارز امر به معروف در الگوی حکمرانی اقتصادی ایشان، ترویج قرض الحسنه و همیاری محرومان و نیازمندان است.

نکته چهارم - ترقی و پیشرفت پایدار در وجوه مختلف جامعه و حکومت از ویژگی‌های بارز حکمرانی اقتصادی در تقریرات آیت الله شاه آبادی است. ایشان نه تنها ترقی فردی را لازم می‌داند؛ بلکه کنش اقتصادی مسئولان و رهبران جامعه دینی را به گونه‌ای ترسیم می‌نمایند که در راستای پیشرفت جمعی گام نهند. از این رو، تحقق پیشرفت مطلوب شرعی در جامعه اسلامی، از اهداف آیت الله شاه آبادی است که تأسیس شرکت مخمس و جمعیت اخوان در این راستا بوده است.

نکته پنجم - برای دست یابی به اهداف ترسیم شده اقتصادی در جامعه دینی، به عده و عده

به صورت توأمان نیاز است؛ به یک معنا، تحقق آرمان‌ها، اهداف و غایت اقتصادی با یک بعد نیروی انسانی یا امکانات مالی و اقتصادی تحقق پذیر نیست. بلکه تعالی اقتصادی نیازمند کنش هدفمند نیروی انسانی و تحرک معاونات و بخش‌های اقتصادی است. از این رو، کارگزاران حکومتی نباید صرفاً تمرکز خود را به یک بخش معطوف نمایند؛ بلکه سیاست‌گذاری اقتصادی نیازمند عملکرد در دو حوزه عدّه و عدّه می‌باشد. بی‌توجهی به هر بخش، نواقص زیادی برای اقتصاد ملی به همراه خواهد داشت.

نکته ششم - سیاست عدّه در الگوی حکمرانی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی ناظر بر چند مسئله‌ی راهبردی است؛ نیروی انسانی ماهر از ملزومات تحرک اقتصادی است و این نیرو در هر جامعه‌ای وجود دارد، اما در نظام اقتصادی اسلام، نیروی انسانی علاوه بر تخصص باید دارای تعهد باشد و در عین حال، خصلت‌های درخشانی همچون اخوت و برادری را در خود نهادینه سازد. تأکید بر اخوت در سیره‌ی نظری و عملی آیت‌الله شاه‌آبادی به وفور مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که انسان مطلوب در روند و کنش اقتصادی مورد نظر ایشان را می‌توان بر اساس مدل اخوت ترسیم کرد. نیروی انسانی اخوت‌گرا مترصد برادری، همیاری، کمک به هم‌نوع، توجه به نیاز سایر برادران دینی، همراهی با آنها در مشکلات و غیره است.

نکته هفتم - تحصیل عزت اقتصادی در حکمرانی مطلوب اقتصادی نیازمند اخوت و برادری است. شبکه‌ی برادری در روند اقتصادی منجر به عزتمندی و توانایی در پیشبرد امور خواهد بود و توانایی دارد اهداف اقتصادی را با سهولت کسب نماید. همین رویکرد است که اخوت به مثابه برادری و وحدت بین نیروی انسانی را به مثابه بخشی از سیاست الهیه در جامعه اسلامی می‌دانند و حکمرانی اقتصادی اسلام بدون اخوت تحقق نخواهد یافت.

نکته هشتم - براساس رویه‌ی اخوت در حکمرانی اقتصادی مندرج در شذرات المعارف، نیروی انسانی در جامعه دینی باید از شرایط یکسان برای کسب شغل و مناصب برخوردار باشد و افراد بیکار و فاقد شغل باید از طریق کارگزاران حکومتی نیز صاحب شغل مناسب با کرامتشان باشند. لاجرم، بیکاری و کمبود مشاغل برای امرار معاش یک رذیلت اقتصادی از دیدگاه آیت‌الله شاه‌آبادی است که باید از طریق برنامه‌ریزی و تأسیس شرکت‌های جمعی اقتصادی به رفع آن همت گمارد. در عین حال، توسعه قرض‌الحسنه و کمک‌های مالی از طریق متمولین جامعه می‌تواند به کاهش سطح بیکاری در جامعه منجر شود.

نکته نهم - هر جامعه و اقتصاد، دارای نیازمندی‌هایی است که از طریق جمعیت‌های اقتصادی و مسئولان حکومتی برطرف شوند و رفع حاجت و نیاز عمومی، از وظایفی است که حکمرانی اقتصادی به آن توجه دارد. رفع حاجت باید از طریق توانمندی داخلی، لوازم مشروع و نیروی انسانی متعهد انجام شود و بی‌توجهی به نیاز عمومی می‌تواند، نارضایتی و ناکارآمدی را به همراه داشته باشد و در عین حال، تضييع حقوق اقتصادی مردم را به همراه داشته باشد.

نکته دهم - براساس سیاست عدّه، تأمین امکانات لازم برای فعالیت‌های اقتصادی امری لازم است و توصیه قرآن کریم، فراهم آوردن ابزار و ملزومات کسب و کار در جامعه، امری حائز اهمیت است. کسب عدّه در حکمرانی اقتصادی، نیازمند توجه به بخش‌های زراعت، صناعت، ادانه و اعانه است.

نکته یازدهم - مهمترین بخش سیاست عدّه، توسعه‌ی بخش کشاورزی و صناعت است و کسب استقلال در حوزه‌ی کشاورزی و تولیدات مربوط به آن، عامل تعالی اقتصادی حکومت اسلامی خواهد بود که دستاورد مادی آن، استقلال اقتصادی و قدرت تأمین نیازهای مصرفی مردم براساس ظرفیت‌های داخلی بدون چشم‌داشت به توانایی کفار و دشمنان نظام اسلامی خواهد بود. باب زراعت می‌تواند به خلق ثروت ملی کمک شایانی نماید و ضمن تأمین نیازهای ضروری اجتماع، توسعه‌ی اقتصادی را به همراه داشته باشد. البته از دیدگاه آیت الله شاه‌آبادی، توجه جامعه به مقوله کشاورزی و زراعت نیز امری فطری است و حکمرانی اقتصادی باید تلاش نماید بسترهای زراعت مبتنی بر کنش حلال را فراهم نماید.

نکته دوازدهم - یکی از معاونات سیاست عدّه در حکمرانی اقتصادی، توسعه صنایع داخلی است. از دیدگاه آیت الله شاه‌آبادی، توسعه صنعتی در دومین مرحله اهمیت اقتصادی در سیاست عدّه قرار دارد و بعد از تقویت وجوه بخش کشاورزی، باید صنعت را تقویت و توسعه دارد. صناعت هرچند با بخش زراعت ارتباط دارد، ولی در تکامل اجتماع نقش شایانی دارد و زمانی که فعالیت‌های صنعتی براساس تدبیر و عقلانیت تنظیم شوند، جامعه و نظام اقتصادی به سمت کامل شدن سوق خواهد یافت.

نکته سیزدهم - سومین حوزه‌ی راهبردی در حکمرانی اقتصادی مبتنی بر سیاست عدّه، تجارت است. زمانی می‌توان تجارت و بخش ارتباطات اقتصادی با سایر بازیگران بین‌المللی را تقویت کرد که بخش‌های زراعت و صناعت از رونق برخوردار باشند و مازاد تولید در داخل

کشور وجود داشته باشد. بعد از تأمین نیاز داخلی و ارضاء احتیاجات مردم، می‌تواند کالاهای تولید شده اضافی را صادر کرد و در بعد واردات، باید از طریق عقلانیت و اقدام حکیمانه، محصولاتی که برای جامعه مفید است وارد کرد و در این تعامل اقتصادی باید تلاش کرد از ارتباط با دشمنان نظام اسلامی جلوگیری شود و منطق تجارت خارجی، رعایت اصل استقلال و عزت ملی است. تجارت ناقص و بی‌توجهی به نیاز حقیقی مردم در فرایند واردات محصولات عامل تباهی، ضعف و سستی و در نهایت «بیچارگی» امت اسلامی خواهد بود.

نکته چهاردهم - حکمرانی اقتصادی بدون توجه به قرض الحسنه امکان پذیر نیست، زیرا همانطور که آیت‌الله شاه آبادی تأکید دارند، همه افراد جامعه چه ضعیف و چه اغنیاء به مساعدت مالی و قرض الحسنه نیاز پیدا خواهند کرد و کسب مشروع و حلال در نظام اقتصادی باید براساس منابع مالی مشروع نظیر قرض الحسنه باشد و باید جلوی فعالیت‌های مالی ربوی و نزول‌های بانکی گرفته شود. ایشان عملکرد بانکداری لیبرالی و مادی‌گرایانه غربی را عامل نابودی اقتصاد اسلامی می‌دانند و برای برون رفت جامعه از گناه مالی و اقتصادی، تأکید بر قرض الحسنه یا باب ادانه در سیاست عده دارند. از این رو، قرض الحسنه در سیاست عده مترصد تعالی فعالیت‌های اقتصادی از طریق تزریق ثروت به فعالیت‌های تولیدی است. شرکت مخمس الگوی متعالی تأمین منابع مالی در حکمرانی اقتصادی مطلوب آیت‌الله شاه آبادی است. در بخشی از رساله‌ی موجز شرکت مخمس آمده است: «طریق نیل به این مقاصد عظمی، تأسیس شرکت مُخَمَّس است به اینکه حضرات آقایان مرتبطين (ناحیه مقدسه)، یک قسمتی از مال خود را در شرکت مزبوره گذارده تا بعد از مخارج شرکت، منافع آن را تخمیس نمایند. یک خمس ربح آن را مخصوص قرض الحسن به قرار و قانون معین و یک خمس دیگر از ربح آن که از واجبات الهیه است، مخصوص باب اعانت و ترویج اساس مقدس اسلام برحسب موازین تکلیفیه مقرر دارند و سه خمس دیگر آن راجع به شخص اوست و خود مختار است بگیرد یا آنکه صرف نظر از او نموده، ضمیمه شرکت مخمس نماید و جزء سرمایه، اندوخته کرده باشد» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۵۹-۱۵۸).

نکته پانزدهم - برنامه‌ریزی اقتصادی باید به گونه‌ای باشد که در اجتماع، نیازمندی وجود نداشته باشد و در صورت نیاز افراد، کمک‌های مالی به آنها ارائه شود. در اصل اعانه در سیاست عده، یاری‌رسانی به فقرا و نیازمندان یک اصل راهبردی است و تأمین نیاز آنها بر عهده افراد و

حکومت است و همگان موظف هستند؛ در صورت استطاعت مالی، نیاز فقرا را تأمین نمایند. این مهم باید از طرق مختلف نظیر مجالات و فعالیت‌های تبلیغی در جامعه ترویج شوند. ضمن این که کمک به فقرا و نیازمند یک تکلیف شرعی و دینی است، عقل حکم می‌کند؛ حکمرانی اقتصادی در نظام اسلامی به گونه‌ای تنظیم و طراحی شود که تأمین نیاز مالی افراد براساس رعایت کرامت و رأفت آنها باشد.

نکته شانزدهم - به نظر می‌رسد که در رأس الگوها و کنش‌های اقتصادی در نظام اسلامی، رهبر دینی قرار دارد که ناظر و هادی مسلمین خواهد بود و اقدامات وی مانع فساد و تباهی در اجتماع می‌باشد. براساس الگوی شرکت مخمس آیت الله شاه آبادی، رئیس یا حاکم اسلامی در رأس فعالیت‌های اقتصادی قرار دارد و چنین به نظر می‌رسد؛ الگوی شرکت را می‌توان به جامعه تعمیم داد و رهبر دینی باید ناظر و پیگیر فعالیت‌های مالی، اقتصادی و تجاری در حکومت اسلامی باشد.

نکته هفدهم - برای توسعه اقتصادی و تعالی الگوی حکمرانی اقتصادی مبتنی بر سیاست عِدّه و عُدّه، نیاز به علم و عمل است؛ آیت الله شاه آبادی اعتقاد دارد؛ اقتصادی سالم و پویا بدون دانش و فعالیت تحقق نمی‌یابد. از این رو، همگان موظف به فعالیت اقتصادی هستند و باید در راستای تأمین نیازهای خود و اجتماع، فعالیت مؤثر و مفید داشته باشند؛ در این مسیر، برای بهبود عملکرد باید از علم و دانش روز و کاربردی بهره برد. از این رو، سیاست عِدّه و عُدّه نیازمند اقدام مؤثر (عمل) و دانش راهبردی (علم) است و کوتاهی در این دو حوزه نیز شکنندگی بخش‌های مختلف اقتصاد، وابستگی به کالاهای واداتی، ضعف در کنش اقتصادی و بیچارگی ملت را به همراه خواهد داشت. عمل مطلوب در حکمرانی اقتصادی باید صالح و مبتنی بر عقلانیت باشد و باید از ورود افراد جاهل و نادان به فعالیت‌های مهم اقتصادی جلوگیری کرد. به عبارتی، مدیریت سفیهان و نادان عامل نابودی اقتصاد خواهد بود و نیروی انسانی عامل (کوشا و فعال) و عالم (متفکر و دانشمند) برای تعالی حکمرانی اقتصادی لازم است. از علم و دانش هم برای برطرف کردن حاجت عمومی باید بهره گرفته شود. جهل به مرام اسلام، عامل نابودی ممالک اسلامی خواهد بود از این رو، حکمرانی اقتصادی نیازمند توجه به احکام اسلامی در بخش‌های مختلف است و باید در تنظیم سیاست عِدّه و عُدّه به توصیه‌های قرآن کریم توجه داشت. به میزانی که جامعه از فرامین اسلامی و احکام قرآن آگاهی داشته باشد، الگوی حکمرانی اقتصادی

موفق‌تر خواهد بود و به میزانی که جامعه و روند اقتصادی از احکام اسلامی و دستورات قرآن کریم دور شود؛ بیچارگی، سستی و نابودی به مردم و حکومت نزدیک خواهد شد.

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این مطالعه، تلاشی در راستای ترسیم الگوی حکمرانی اقتصادی مطلوب در اندیشه آیت‌الله شاه‌آبادی مبتنی بر سیاست‌عده و عده‌بود و یافته‌های مقاله نشان می‌دهند؛ حکمرانی اقتصادی مبتنی بر دورویکرد هم‌پیوند است؛ (۱) سیاست‌عده و (۲) سیاست‌عده. سیاست‌عده اشاره به نیروی انسانی کارآمد، متفکر، متخصص و متعهد دارد و در نظام اسلامی، سیاست‌عده بر اخوت و برادری تأکید دارد و بر اساس همین رویکرد است که جمعیت اخوان‌لازمه‌ی تعالی نظام اقتصادی است و افتراق نیروی انسانی عامل تباهی و فساد اقتصاد ملی خواهد بود. سیاست‌عده در حکمرانی اقتصادی نشان می‌دهد که برای توسعه اقتصادی و تعالی بخش‌های مختلف اقتصاد حکومتی، به بخش‌های مختلفی در حوزه زراعت، صنعت، ادانه و اعانه نیاز است که به ترتیب باید مورد توجه باشند. حکمرانی اقتصادی باید از طریق سیاست‌های الهی و شرعی مترصد ترقی و پیشرفت عمومی باشد و از ظرفیت‌های داخلی برای جلوگیری از وابستگی اقتصادی بهره بگیرد. حکمرانی اقتصادی برای تأمین نیاز جامعه و رفع حاجت‌های داخلی، باید اقدامات مشروع، صالح، عقلانی و مدبرانه را در دستور کار قرار دهد و امور مالی را براساس ادانه تنظیم نماید تا از روابط مالی نامشروع جلوگیری شود. حکمرانی اقتصادی به مصالح ملی توجه دارد و مخالف مفساد در حوزه نیروی انسانی و منابع اقتصادی است و به همین دلیل، ناهی از منکرات اقتصادی است و رهبران دینی جامعه نیز همگان را به معروف‌هایی همچون قرض‌الحسنه و یاری فقرا تشویق و رهنمون می‌سازند. حکمرانی اقتصادی اسلامی مخالف فساد و تباهی در سطوح فردی و جمعی است و تعالی مادی و معنوی در بخش‌های مختلف را پیگیری می‌نماید. آیت‌الله شاه‌آبادی برای رهایی جامعه از وابستگی اقتصادی، تأکید بر توسعه بخش کشاورزی و صنعت دارند و در راستای بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی برای توسعه اقتصاد ملی، شرکت مخمس را پیشنهاد داده و خودشان این نهاد قرض‌الحسنه را در زمان حیات مبارکشان راه‌اندازی کرده‌اند. رساله‌ی شرکت مخمس آیت‌الله شاه‌آبادی الگوی مطلوب سیاست‌عده در حوزه مالی و پولی است و نشان از این امر مهم دارد که احکام الهی

براساس سیاست صحیح قابلیت اجرایی شدن دارند. در حوزه‌ی سیاست عدّه، مسئولان باید تلاش نمایند؛ بخش‌های مختلف تولیدی را تقویت نمایند و ضمن خلق ثروت ملی، از مازاد تولید خود برای تجارت بهره بگیرند و از این طریق، روابط اقتصادی بین‌المللی خویش را سازماندهی نمایند. الگوی حکمرانی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی بر چند نکته راهبردی توجه دارد؛ همگان فرد و جامعه- نسبت به اقتصاد دارای تکلیف و وظیفه هستند، مصالح ملی باید در تنظیم سیاست عدّه و سیاست مورد توجه قرار بگیرد، پیشرفت عقلانی و شرعی در دستور کار شرکت‌های اقتصادی باشد، از منابع مالی موجود در مسیر تولید محصولات ضروری و رفع نیاز مردم استفاده شود، از واردات بی‌منطق و تنظیم روابط تجاری غیرصالح جلوگیری شود، بسترهای تأمین مالی برای فعالیت‌های اقتصادی فراهم شود، احکام اسلامی در سیاست عدّه و سیاست مورد توجه قرار بگیرند و نظارت رهبر دینی برای فعل و انفعالات اقتصادی حکومت اسلامی امری لازم است.

منابع

۱. جعفرپیشه فرد، مصطفی (۱۳۸۱). «اندیشه سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی و نقش آن در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)»، مجله حکومت اسلامی، سال هفتم، تابستان، شماره ۲۴، صص ۸۲-۱۰۲.
۲. جمشیدیها، غلامرضا و سیدمحمدجواد قربی (۱۳۹۹). «راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره)»، فصلنامه مطالعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، سال هشتم، پاییز و زمستان، شماره ۱۶، صص ۷۸-۱۰۸.
۳. جواد ارجمند، محمدجعفر و همکاران (۱۳۹۸). «حکمرانی و توسعه اقتصادی در ایران»، مجله پژوهش‌های راهبردی انقلاب اسلامی، تابستان، شماره ۶، صص ۱۴۳-۱۱۵.
۴. رضی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۴). «شذرات المعارف: الگوی اقتصاد مقاومتی در نگاه آیت‌الله شاه‌آبادی»، در کتاب درآمدی بر پدافند اقتصادی، تهران: سازمان پدافند غیرعامل کشور، قرارگاه پدافند اقتصادی.
۵. رضی بهابادی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۰). «نظریه‌های اقتصادی-سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام

- صادق (ع).
 ۶. روشن، احمدرضا (۱۴۰۰). «حکمرانی اقتصادی؛ نظارت و هماهنگی نهادها»، روزنامه تعادل، سیزدهم اردیبهشت.
 ۷. شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). «شذرات المعارف به ضمیمه رساله شرکت مخمس»، چاپ اول، تهران: بنیاد علوم و اسلامی دانش پژوهان.
 ۸. عابدی، حسن و همکاران (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، پاییز و زمستان، شماره ۱۰، صص ۱۹۸-۱۵۱.
 ۹. قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۸). «بررسی سیره نظری و عملی آیت الله محمدعلی شاه آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی»، فصلنامه مطالعات تاریخی، پاییز، شماره ۶۶، صص ۴۵-۲۶.
 ۱۰. قربی، سیدمحمدجواد و غلامرضا جمشیدیها (۱۳۹۸). «تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه آیت الله محمدعلی شاه آبادی (ره)»، فصلنامه مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، سال هفتم، پاییز و زمستان، شماره ۱۴، صص ۴۰-۹.
 ۱۱. کمالی، یحیی (۱۳۹۷). «روش شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاستگذاری عمومی»، فصلنامه سیاستگذاری عمومی، دوره چهارم، تابستان، شماره ۲، صص ۲۰۸-۱۸۹.
 ۱۲. کمیلی، علیرضا (۱۳۹۹). «مبانی معرفتی تحزب اسلامی: نیم نگاهی به کتاب شذرات المعارف»، خبرگزاری مهر، دوازدهم فروردین.
 ۱۳. مجموعه نویسندگان (۱۳۸۶). «حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی»، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
 ۱۴. مجیدی، حسن و همکاران (۱۳۹۹). «بررسی نسبت سیاست عده و عده برپایه رویکرد انسان شناختی آیت الله شاه آبادی (ره)»، فصلنامه سیاست اسلامی، دوره ۸، پاییز و زمستان، شماره ۱۸، صص ۳۱۴-۳۴۱.
 ۱۵. مروتی، حسین (۱۳۹۹): «بررسی سیره علمی، اخلاقی عرفانی و سیاسی آیت الله شاه

- آبادی»، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، زمستان، شماره ۲۰، صص ۵۱-۶۷.
۱۶. موسوی نسب کرمانی، سید محمدرضا (۱۳۸۴)، «آشنایی با روش تحلیل محتوا»، فصلنامه عیار پژوهش در علوم انسانی، پیش شماره پائیز و زمستان، شماره ۲.
۱۷. مهدوی زادگان، داود (۱۳۹۸). «خوانش فصل اول کتاب شذرات المعارف»، خبرنامه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره جدید، سال هفتم، تیر و مرداد، شماره ۵۸.
۱۸. ناظران، پویا (۱۳۹۹). «عیارسنجی کارآیی حکمرانی اقتصادی»، روزنامه دنیای اقتصاد، بیست و هفتم دی، شماره ۵۰۸۶.
۱۹. یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۴). «تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پانزدهم، بهار، شماره ۵۷، صص ۱۱۲-۸۷.
۲۰. یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۵). «مبانی و مدل‌های مشارکت مردمی در اقتصاد مقاومتی»، قم: نشر مقاومت.